

5

Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНСЬКА

ЛІТЕРАТУРА

2022

Олександр АВРАМЕНКО

Українська література

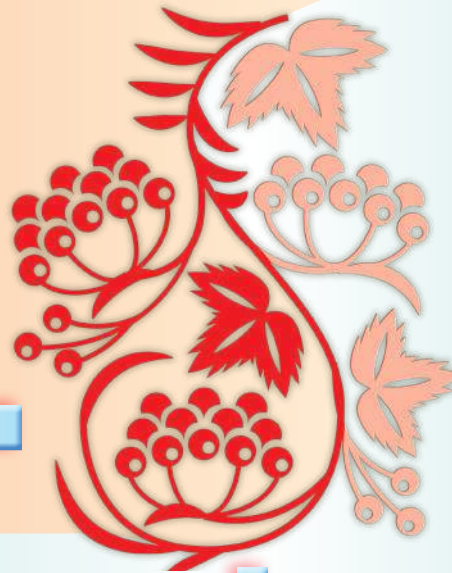

5

народна казка

Нарóдна ка́зка — усне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язана із життям людини, з її мріями про кращу долю.

легенда

Легéнда — це усний прозовий народнопоетичний розповідний твір казкового або фантастичного характеру про давноминулі події міфологічного змісту.

міф

Міф — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

Усна народна творчість

загадка

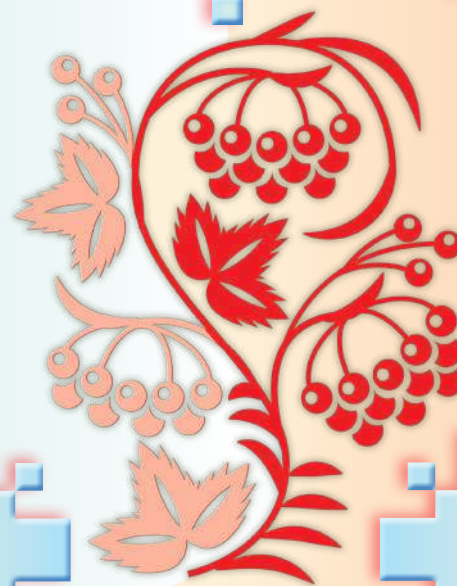

За́гадка — це короткий та дотепний опис людей, тварин, предметів, подій та явищ, які треба розпізнати й відгадати.

народний переказ

Нарóдний перéказ — це усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв і героїнь. За змістом перекази близькі до легенд, проте в них значно менше (а іноді й немає) фантастичних елементів і більше фактичних подій та достовірності.

прислів'я та приказки

Прислiв'я — довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей із повчальним характером.

Прiказка — це образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, передає думку неповно.

Олександр Авраменко

Українська література

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

*Рекомендовано Міністерством освіти
і науки України*

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2022

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

A21

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 08. 02. 2022 № 140)

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Відтворюємо
прочитане

Аналізуємо
зміст та
особливості
художнього
твору

Творчо
мислимо

Даємо
відповіді
за змістом
твору

Виконуємо
домашнє
завдання

Авраменко О.

A21 Українська література : підруч. для 5 кл. закл. загальн. середн. освіти / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота, 2022. — 288 с. : іл.

ISBN 978-966-349-918-5

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту. Видання підготовлено відповідно до Модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (*авторський колектив: В. П. Архипова, С. І. Січкара, С. Б. Шило*).

Видання містить біографічні матеріали про письменників і письменниць, відомості з теорії літератури, художні твори.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості п'ятикласників і п'ятикласниць.

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)

ISBN 978-966-349-918-5

© Авраменко О. М., 2022

© Видавництво «Грамота», 2022

Розділ 1. МИСТЕЦЬКИЙ СПАДОК НАЩАДКАМ

НЕВИЧЕРПНІ ДЖЕРЕЛА МУДРОСТІ

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА ЯК МИСТЕЦТВО СЛОВА

Про що ви дізнаєтеся?

- Які є види мистецтва?
- Чому художню літературу вважають мистецтвом слова?
- Що таке образне слово?

Найкращі художні твори оспівують красу світу й людської душі: доброту, щедрість, розум і благородство. У літературі основним засобом творення краси є слово, у музиці — звук, у скульптурі — лінії та форми, у малярстві — фарби. І художня література, і музика, і скульптура, і малярство — це різні *види мистецтва*.

Мистецтво — це творче відображення дійсності за допомогою художніх образів. Які ще види мистецтва вам відомі?

Письменники чи письменниці не копіюють наше життя, а через свою творчу уяву та фантазію створюють ніби новий віртуальний світ у художніх образах. Вони творять художню дійсність за законами краси.

Мова має надзвичайно велике значення в житті людини. Як без повітря неможливо дихати, так і без мови людина не здатна спілкуватися. Згадайте прекрасні миті свого життя: бабусину казку, пригодницький мультфільм, захопливу гру на комп'ютері — усі вони пов'язані зі словом. Через нього ви пізнаєте світ, дістаєте емоційну й естетичну насолоду.

Порівняйте два маленькі тексти.

Місяця не видно. Він,
напевно, за хмарами.
Але скоро посвітлішає.

Де ж блідолиций? Мабуть,
сховався за хмарами. Проте
світанок не за горами.

Чи однаковим зображено місяць у текстах? У якому з них ви його сприймаєте як казкового героя? У тексті, що праворуч, він наділений ознаками людини: у нього бліде лице, він ховається за хмарами, ніби грається в схованки. Тут місяць — *художній образ*.

Який із текстів більш емоційний? Звичайно ж, другий, адже в ньому більше слів, ужитих у переносному значенні, є запитання та відповідь, унаслідок цього у вашій уяві виникають яскравіші образи. Отже, саме в другому тексті більше **образних слів** (*блідолиций, сховався, світанок, не за горами*).

Образні слова, на відміну від звичайних, яскравіші, емоційніші, краще вимальовуються в уяві людини. Важко уявити художній твір без образних слів. Вони ніби цеглинки, з яких вибудовано казку чи вірш. Образні слова частіше мають переносне значення (золотий перстень — *золота душа*), хоча їх можуть уживати й у прямому значенні (фонтан — *водограй*; лоб — *чоло*). А ще образності можуть надавати зменшено-пестливі або згрубілі суфікси (кішка — *кицюня*; кіт — *котяра*), іноді й префікси (давній — *прадавній*).

Із чого ж починалося словесне мистецтво? З усної народної творчості та літописів. Першим літописам майже тисяча років, найвідоміший із них — «Повість минулих літ». Однак фольклор ще давніший, у ньому відтворено первинні уявлення наших далеких предків про світ, козацьку славу й красу людських почуттів.

1. Образне слово вжито у варіанті

А повільно читати

Б швидко помитий

В солов'їні співи

Г родовий відмінок

2. Установіть відповідність.

Вид мистецтва	Засіб творення мистецтва
1 хореографія	А фарба
2 декламація	Б слово
3 література	В мармур
4 малярство	Г рух
	Д голос

3. Установіть відповідність.

Засіб творення образності	Приклад
1 переносне значення	А чорне хмарище
2 зменшено-пестливий суфікс	Б вовча душа
3 згрубілий суфікс	В руденьке собача
4 префікс	Г червона калина
	Д возвеличення роду

4. З яких слів розпочинається ваш день?
5. У яких ситуаціях ви використовуєте образні слова?
6. Назвіть улюблений вид мистецтва. Чим він вам подобається?
7. Назвіть імена відомих вам митців і мисткинь.
8. Із чого починалося словесне мистецтво?
9. Образи яких літературних героїв чи героїнь вам найбільше запам'яталися в початковій школі? Чим саме?
10. Які ви знаєте словесні засоби творення образності?

11. Чи можна фотографію вважати видом мистецтва? Висловіть свої міркування. Оживіть світліну (*опишіть час, місце, звуки міста, погоду, атмосферу, присутність фотографа*).

Костел Святого Миколая. м. Київ

12. Більшість людей зазначає, що набагато цікавіше й приємніше читати художній твір у книжці, а не із цифрового носія (планшета чи електронної книжки). Чому так? Яка ваша думка?

1. Випишіть у зошит образні слова з улюбленого вірша чи народної пісні.
2. Прочитайте міф «Про Зоряний Віз».

Подумайте й розкажіть

- Який ваш улюблений вид мистецтва?
- Який раніше прочитаний твір художньої літератури вам найбільше сподобався? Чим саме?
- Чи вживаєте ви образні слова в побуті?

ПОЧАТОК СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА

Про що ви дізнаєтеся?

- Як починалося словесне мистецтво?
- Що таке *легенда* та *міф*? Які бувають різновиди легенд?
- Яким уявляли світ наші далекі предки?

Ми живемо у ХХІ ст., тож маємо можливість і читати художні твори, і слухати їх в аудіозапису, і дивитися в театрі, у мережі «Інтернет» чи по телевізору. Навіть найдавніші твори, які виникли тоді, коли людина ще не винайшла письмо, нині надруковані в книжках. Вони дійшли до нас із сивої давнини. А як? Коли не було писемності, люди передавали їх з уст в уста (звідси й прикметник *усний*), від покоління до покоління. Міфи, легенди, казки, перекази, пісні, загадки та прислів'я складали талановиті люди, імена яких тепер невідомі. Первинний варіант таких творів із часом зазнавав змін. Скажімо, пісню, що подобалася людям, переспівували в різних місцевостях, постійно вносячи в неї щось своє, удосконалюючи її. Пісня із часом змінювалася, ставала кращою. До речі, українських народних пісень нині нараховують майже 300 тисяч! До нас дійшла велика кількість народних казок, легенд і переказів. Усі ці твори називають **фольклором** (з англ. *folk-lore* — народна мудрість), або **усною народною творчістю**, про це ви вже знаєте.

Найдавнішими видами усної народної творчості є міфи й легенди.

Теорія літератури

Легенда

Легенда — це усний прозовий народнопоетичний розповідний твір казкового або фантастичного характеру про давноминулі події міфологічного змісту.

У легендах здебільшого йдеться про реальну людину, яку знає і любить народ, або про визначну історичну подію. Найпопулярніші легенди розповідають про героїчні вчинки Богдана Хмельницького, Максима Залізняка, Олекси Довбуша, Устима Кармелюка. Цих історичних постатей народ наділив неймовірною силою та відвагою, часто їхні можливості було перебільшено, як у казках. Отже, казковість і фантастичність — яскраві прикмети легенди.

Учені поділяють легенди на три різновиди: *міфологічні*, *біблійні* та *героїчні*.

Легенди		
міфологічні	біблійні	героїчні
уявлення про Всесвіт, природу, богів і демонів	життя святих, перших християн	героїчні вчинки реальних історичних осіб

Теорія літератури

Міф

Міф — це розповідь, що передає уявлення наших далеких предків про створення світу, його будову, про богів і демонів, різних фантастичних істот.

У чому ж тоді полягає відмінність між міфом і казкою? Казки й у далекі часи, і на етапі створення сприймали як плід людської фантазії, а ось до міфів тоді ставилися як до чогось імовірного та реального.

ПРО ЗОРЯНИЙ ВІЗ

Колись давно, а де саме — невідомо, трапилася велика посуха. І була вона така, що не тільки в річках та озерах, а навіть і в колодязях повисихала геть-чисто вся вода, і люди без води почали хворіти та вмирати. У тому краю, де трапилася така посуха, жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка. Удова без води захворіла, і дочка, щоб не вмерла її мати, узяла глечик і пішла шукати воду. Де вона її шукала, хто її знає, а тільки десь-то знайшла. Набрала воду в глечик і понесла додому. По дорозі зустріла одного чоловіка, що вмирав без води; дала йому напитись і тим урятувала від смерті. Далі вона зустріла другого, такого ж самого; потім третього, четвертого й, нарешті, сьомого. Усім давала пити й усіх урятувала від смерті. Води залишилось у неї тільки на самому дні.

Ішла вона, ішла й по дорозі сіла відпочити, а глечик поставила біля себе на землі. Коли в той час де не взявся собака. Хотів, мабуть, теж напитися та й перекинув глечик. Коли той глечик перекинувся, то з нього вилетіли сім великих зірок і восьма маленька та й поставали на небі.

Ото ті зірки і є Віз, або душі тих людей, що дівчина їм давала пити, а восьма, маленька, — то душа собаки, що

перекинув глечик. Так Бог на те їх і поставив на небі, щоб усі люди бачили, яка щира була та дівчина, а за її щирість Бог послав дощ на ту країну (*За С. Плачиндою*).

✧ Розвиваємо компетентності

Засуха, глобальне потепління, пожежі — ці й інші природні катаклізми періодично трапляються в різних куточках планети, унаслідок чого страждають рослини, тварини та люди. Чи може людина допомогти природі?

- Придумайте міф про уявне сузір'я Злива, у якому люди врятували планету від засухи. Розкажіть його (*усно*).

До речі

Зоря — символ животворної та родючої природи; дівчини-красуні, кохання; нового щасливого життя; світлого духу, оборонця людей; очей Бога.

ЧОМУ ПЕС ЖИВЕ КОЛО ЛЮДИНИ

Давно, дуже давно жив собі самотній пес. Нарешті надокучило йому самому блукати в лісі, і він вирішив знайти собі друга-товариша. Але хотів, щоб цей товариш був найсильнішим з усіх тварин.

Лісові звірі радили йому піти до вовка. Пішов пес до нього й каже:

— Вовче, брате, живімо разом!

Вовк відповів:

— Чому б і ні!

Почали жити разом. Раз, як ночували в лісі, почув пес якийсь шелест і почав трястися-боятися. Розбудив вовка, а той йому каже:

— Сиди тихо, бо прийде ведмідь і з'їсть нас!

Пес тоді здогадався, що ведмідь сильніший за вовка. Пішов до ведмедя й каже:

— Ведмедю, братику, живімо разом!

— Коли разом, то разом, — відповів ведмідь.

Минула доба. Одного разу зранку пес почув якийсь шелест і злякався. Пробудився ведмідь та й сказав:

— Заховаймося в корч, бо ще надійде лев і роздере нас обох!

Подумав пес, що лев має бути сильнішим. Залишив ведмедя й пішов до двору короля лева та й каже:

— Леве, леве, королю звірів, живімо разом!

— За слугу прийму тебе, — відповів лев.

Пес зостався з ним. Одного разу ввечері пес злякався й почав вити та гавкати. Вибіг лев із палати й каже йому:

— Мовчи, бо ще надійде людина й застрелить нас обох!

Пес замовк, але здогадався, що людина має бути сильнішою, коли її лев боїться.

Пішов пес до людини та пристав на службу до неї. Від того часу й живе пес із людиною (*За С. Плачиндою*).

✦ Розвиваємо компетентності

Про яку рису собаки йдеться в приказці «*Навченого пса нічим не підкупиш*»? У яких життєвих ситуаціях собака може допомогти людині? Розкажіть про них, використовуючи свій життєвий досвід.

1. Розповідь казкового чи фантастичного характеру про незвичайну подію або життя та діяльність якоїсь реальної особи називають

А міфом **Б** казкою **В** легендою **Г** літописом

2. Віз на нічному небі складається із зірок

А чотирьох **Б** семи **В** восьми **Г** десяти

3. Пес, за легендою, шукав собі друга-товариша в такій послідовності

А вовк — ведмідь — людина — лев

Б лев — ведмідь — людина — вовк

В людина — вовк — ведмідь — лев

Г вовк — ведмідь — лев — людина

4. Що таке *фольклор*? Чому народну творчість називають *усною*?

5. Чим легенда відрізняється від міфу?

6. Поміркуйте й розкажіть, чому героїв легенд народ наділяв надлюдськими можливостями.

7. На які різновиди поділяють легенди?

8. **Гра «Так — ні».** Дайте відповіді *так* або *ні* на запитання за змістом твору «Про Зоряний Віз».

1. Глечик перекинув сьомий чоловік?

2. Вода висохла в озерах, річках і навіть колодязях через посуху?

3. Зоряний Віз складається із семи зірок?

4. Бог за щирість дівчини віддячив дощем?

5. Дівчина напоїла сімох людей?

6. Оповідь про Зоряний Віз є міфом?
7. Восьма зірка позначає душу дівчини?
9. На скільки частин за змістом можна поділити легенду «Чому пес живе коло людини»?
10. Людина сильніша від лева, царя звірів, фізичною силою чи чимось іншим? Поясніть свою думку.

11. У збірці українських приказок і прислів'їв зібрано майже 200 висловів про собаку. Яка з поданих нижче приказок (прислів'їв) найближча за змістом до легенди «Чому пес живе коло людини»?

Битий собака не боїться палиці.

Бійся не того собаки, що бреше, а того, що ластиться.

Навченого пса нічим не підкупиш.

Добрий собака й на хазяїна бреше.

Лихого собаку господар шанує.

12. Прочитайте легенду «Чому пес живе коло людини» за ролями.

1. Знайдіть і прочитайте в мережі «Інтернет» (або в спеціальній літературі) легенду про назву вашої вулиці, вашого району, села чи міста. Підготуйтеся розповісти її в класі (за бажанням).
2. Прочитайте міфи й легенди «Неопалима купина», «Як виникли Карпати», «Ракова криниця». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

НЕОПАЛИМА КУПИНА

Було це дуже давно. Два королі — польський та угорський — об'єднали свої війська й підступили до стін славного міста Дорогобужа (тепер це село Рівненської області. — *Авт.*). Захисникам града зійди передали листа. Запропонували без битви відчинити міські брами, вийти в поле без зброї та здатися в полон. За це королі обіцяли всім зберегти життя. В іншому разі — місто буде спалене й на ласку переможців сподіватися нічого.

Коли минув відведений час на роздуми, з Дорогобужа вийшов посланець. Зайди-воїни зустріли його й провели на узвишшя, де на золочених стільцях сиділи королі.

— Я приніс відповідь на ваш лист, — сказав посланець і передав угорському та польському владарям бадилину з листям, подібним до ясенowego, з блідо-рожевим суцвіттям на верхівці.

— Як?! — здивувалися владарі. — Оце й усе?

Посланець поклонився:

— Мені старійшини доручили передати тільки це. А ще веліли сказати, якщо вам цього зілля замало, то довкола вас на пагорбі його цвіте скільки завгодно.

Зібрали королі своїх радників і наймудріших мужів. Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом. Коли знайшовся один:

— Я знаю це зілля. Воно горить і не згоряє.

Він узяв із багаття палаючу гілку й підніс її до квітучого куща. У ту ж мить увесь кущ спалахнув голубувато-зеленкуватим полум'ям. Та ще через мить полум'я згасло. І всі побачили, що кущ стоїть неушкоджений — такий же рожевоквітний, усміхнений.

І всі зрозуміли, що саме відповіли захисники Дорогобужа на ультиматум¹.

І мовив угорський король польському:

— Ми ніколи не завоюємо цієї країни, тому я повертаю своїх воїнів додому. І тобі раджу зробити те ж саме.

Давно це було...

Відтоді сотні разів вороги хотіли завоювати наш край, але кожного разу залишалися ні з чим. А край зеленіє під синім небом та ясным сонцем. І щоліта тут рожево квітуть кущі неопалимого зела, утверджуючи незнищенність української землі та її народу (*За Є. Шморгуном*).

✦ Розвиваємо компетентності

Знайдіть на карті село Дорогобуж Рівненської області (скористайтесь пошуковою системою «Google», увівши назву *Дорогобуж* і натиснувши на піктограму «*Кarti*»). Опишіть природні об'єкти, що навколо цього села.

До речі

Купина — це лісова трав'яниста рослина з білими квітами, подібна до конвалії. Її вважають лікарською. Вона охороняється законом і занесена до Червоної книги України.

¹ *Ультиматум* — категорична вимога, що супроводжується погрозою.

ЯК ВИНИКЛИ КАРПАТИ

Колись на нашій землі була величезна рівнина, кінця-краю якій не було видно, укрита шовковистими травами, вічнозеленими смереками та ялинами, могутніми буками та яворами, берестами й тополями. Долиною текли потічки й річки, багаті на форель та іншу дрібну й велику рибу.

Володарем долини був велетень Силун. Коли він ішов, від його кроків здригалася земля. Розповідають, що Силун добре розумівся на газдівстві, мав безліч усякої худоби. Череди корів і волів, отари овець, табуни коней, стада буйволів і свиней паслися на толоках, бродили лісами. А птиці!.. Тисячі качок і гусей плавали в ставках, багато курей кудкудакали на фермах.

Цей газда жив у прекрасному палаці з білого мармуру, з високими шпилями, які сягали аж до хмар. Палац був вибудований на груночку¹, насипаному людськими руками. Було там стільки кімнат, що легко можна було заблудитися, а в помешканні — добра всякого! Уночі Силун спав у золотій колисці, вистеленій дорогими килимами. А вдень звик відпочивати в срібленому кріслі. На широкій долині слуги обробляли землю, вирощували хліб, за худобою доглядали, птицю годували. Люди мучилися, від зорі до зорі трудилися, багатство примножували, та не собі, а Силунові. Слуги й служниці жили не в палаці, а далеко від нього, у дерев'яних зрубках і землянках. Не хотів господар, щоб у світилицях смерділо гноєм чи людським потом. Ні чоловіки, ні жінки, ні літні люди, ані молодь не сміли покидати маєток Силуна й іти шукати іншої роботи, мусили жити й умирати кріпаками.

Поміж цієї челяді служив у Силуна один хлопець, якого звали Карпом Дніпровським. Він прийшов сюди від берегів Дніпра. Ще десятирічним хлопчиком подався в мандри шукати щастя, бо його батько помер, а мати жила бідно, тому мусив їй чимось допомагати. Служив Карпо рік, другий, п'ятий. Як і всі, косив траву, орав і сів пшеницю й жито, ячмінь та овес, збирав хліб. Не тільки за себе працював, а й іншим допомагав, бо жалів слабих.

Його полюбили всі слуги й служниці за чесність, працьовитість і справедливість. Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався. Тяжко йому було

¹ Груно́чок — невеликий пагорб.

дивитися, як Силун усе забирає, а народ голодує. Коли Карпові виповнилося двадцять літ, вирішив повернутися додому. Був певен, що за добру працю пан йому заплатить і він повернеться до матері не з порожніми руками. І тільки про це тепер і думав. Усе розмірковував, як із паном поговорити про розрахунок.

Одного разу вночі він вийшов надвір подихати свіжим повітрям. Проходив біля наймитських хатинок і раптом побачив якусь тінь. Упізнав Силуна. Той ішов подивитися, як худоба ночує, чи все в порядку. Карпо подумав, що саме час поговорити з паном. Коли Силун наблизився, хлопець закашляв, щоб привернути до себе увагу.

— Чому ти тут, Карпе? — озвався Силун, упізнавши його. — Чи не дівча виглядаєш?

— Не дівча, — відповів Карпо, — а Вас, світлий пане. Хочу з Вами поговорити. Служив я Вам довго й чесно, та маю додому повертатися, аби матінку живою застати... Платню за службу хочу попросити.

Силун спочатку подумав, що слуга жартує, бо досі ніхто не наважувався просити в нього піти геть. Та й платні ніхто не вимагав.

Але Карпо й не думав відступати:

— Я чесно служив, світлий пане. І моя робота, думаю, щось коштує.

— Нікуди не підеш! — розізлився Силун. — То вже я знаю, коли й куди мої слуги повинні ходити.

— Я піду, пане, — стояв на своєму Карпо. — Лише ще раз Вам мушу сказати, що я повинен одержати за свою роботу гроші.

Це вже була нечувана зухвалість, якої пан простити не міг.

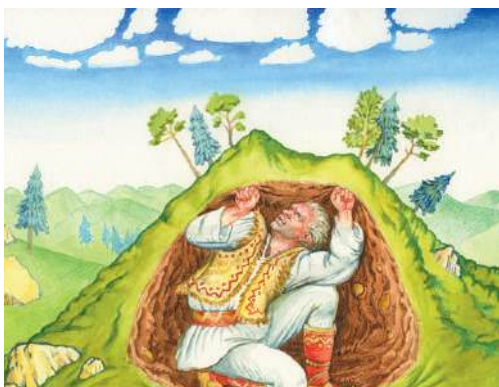
— Туди, під землю, тебе відпущу! — розлютився він, показуючи пальцем униз і приступаючи до парубка. — Там буде твоя платня.

Та хлопець не відступав ані на крок:

— За мою роботу, пане, доведеться заплатити, — ще раз нагадав, ніби й не чув панської погрози.

Ця відповідь ще більше розізлила Силуна: закипів так, що аж очі кров'ю налилися, а з рота вогонь пішов. Схопив він Карпа своїми дужими руками, підняв і вдарив об землю. Ударив так, що аж яма утворилася. Але хлопцю нічого не сталося, підвівся на ноги й відчув у собі непереможну силу, то,

мабуть, земляця подарувала її йому за те, що чесно працював на ній. Схопив Карпо Силуна, ударив ним об землю, потім ще раз і ще раз. Не витримала матінка-земля тих ударів, розкололася. Й опинився Силун у підземній печері, у яку хотів загнати непокірного слугу. Даремно він намагався вибратися на

поверхню: земля зімкнулася і не можна було знайти жодної щілинки. Тоді вдався Силун до власної сили. Ударив ногою об земну кору — вона вигнулася, та не відкрилася, ударив другою — вигнулася ще більше, але не відкрилася. Спробував головою пробити землю, плечима витиснути — марно, кулаками гатив — теж не допомогло. Але від його ударів на землі виникли гори. І що дужче бив Силун-велетен, то вищі гори піднімалися навколо. А найдужче бив там, де Гуцульщина, і там з'явилися найвищі гори.

Уранці, коли прокинулися наймити й побачили, що трапилося, дуже здивувалися. Навколо — гори, а там, де був палац, нічого не залишилося, усе провалилося в прірву. Чудувалися люди, а потім зібралися на велику раду: як далі бути, як жити. Вирішили в цьому краї залишитися. Озеро назвали Синевирським, бо воно було синє-синє, як небо. А горам на честь Карпа дали назву Карпати. Люди зажили по-новому. Одні залишилися на рівнині, інші подалися в гори. Орали, сіяли, хліб вирощували, худобу доглядали. Навчилися дерева рубати, хати будувати.

Кажуть, що Силун і дотепер не затих під землею, пробує вирватися, але даремно, бо постарів, і гори більше не ростуть від його ударів. Та вже не вирватися йому на поверхню ніколи!

Давним-давно вважали, що наш край — частина раю. Але на землі почав танути льодовик, настало потепління. Вода затоплювала долини. Народ почав молитися й просити Бога, аби змилостивився над затопленою карпатською землею та дав можливість вижити природі. Бог змилостивився: небесні сили схопили землю й підняли її з води разом з усім, що росло на ній. Так утворилися Карпатські гори, а край із низинного став гірським.

✧ Розвиваємо компетентності

За допомогою якого суфікса утворено ім'я Силун? Утворіть і запишіть подібні назви від таких умінь героя/героїні казки, міфу чи легенди: *уміння багато говорити, чаклувати, швидко плавати, голосно кричати, ефективно шпигувати, добре чепуритися, далеко стрибати.*

До речі

Карпати — гори на сході Центральної Європи (на території України, Угорщини, Чехії, Польщі, Словаччини, Румунії, Сербії та Австрії). Вони простягаються на 1500 км. Найбільша висота — 2655 м (гора Герлаховські-Штіт у Словаччині), в Україні — 2061 м (гора Говерла). Карпатські гори відносно молоді, їм понад 25 млн років (З енциклопедії).

Кожне село має свої легенди. У них народ розповідає про річку, ліс чи балку, про їхні назви, як вони утворилися. Ці легенди можна об'єднати в групу «**Сила рідної землі**», оскільки в них ми дізнаємося про чудодійну воду, багатий дарами ліс чи родючу землю. Одна з таких легенд розповідає про криницю, що здавна дарує воду (а отже, і силу!) людям села Нечаївки, що неподалік міста Кропивницького.

РАКОВА КРИНИЦЯ

У старій Нечаївці, хоча й стояла вона на річці, питну воду дуже цінували — з волі пана село постало на кам'янистому правому березі Сугаклеї. З питною водою було сутужно — одна криниця (ще козацьких часів!) була на східній околиці села, інша — у тодішньому центрі, біля панського маєтку та волосної управи. Більшість селян худобу напували з річки, а воду для власних потреб брали з копанок.

Якось на весняного Миколи прибився до села один чоловік. Дід Рак (так його звали), хоча й мав більше семи десятків літ, був ще міцним, як дуб: у свої роки завиграшки міг гнути залізні підкови й піднімати багатопудові мішки зі збіжжям. Говорили люди, що в минулому був він у гайдамаках, знав і козаччину, побував за Дунаєм і в Сибіру. Місцеві жителі побоювалися його: баби казали, що він був характерником-ворожбитом. Чи це так було, чи ні, тепер уже ніхто не скаже. Збудував він собі одну хижку понад берегом річки. Жив із того, що наймався пасти овець у місцевих багатіїв.

Усе було б добре, так до криниці з водою було далеко. На Петра й Павла чудувалися селяни — зійшов із глузду старий Рак: ходить балкою з вербовим рогачем. Невдовзі потому на лівобережному крутосхилі викопав Рак криницю. Не йняли віри люди, що в Раковій криниці може бути вода, але вже більше ста п'ятдесяти літ як пішов на той світ старий Рак, а вода в його криниці не убуває ні літньої спеки, ні в лютий мороз. Навіть у найбільшу спеку в ній чиста й прохолодна вода. (...)

✦ Розвиваємо компетентності

Знайдіть на карті річку Сугаклею та опишіть її форму (скористайтесь пошуковою системою «Google», увівши назву *Сугаклея* і натиснувши на піктограму «Карти»).

1. Озеро Синевир згадано в легенді

- А** «Як виникли Карпати»
- Б** «Неопалима купина»
- В** «Ракова криниця»
- Г** «Чому пес живе коло людини»

2. Установіть відповідність.

Герой легенди	Місце подій
1 Рак	А місто Дорогобуж
2 Силун	Б село Нечаївка
3 угорський король	В гори Карпати
	Г річка Десна

3. Установіть відповідність.

Назва легенди	Уривок із твору
1 «Як виникли Карпати»	А «Думали, думали — ніяк не зрозуміють, що саме захисники міста сказали їм цим зелом».
2 «Неопалима купина»	

<p>З «Ракова криниця»</p>	<p>Б «У тому краю, де трапилася така посуха, жила одна вдова, а в тієї вдови була всього-на-всього одна дочка».</p> <p>В «Місцеві жителі побоювалися його: баби казали, що він був характерником-ворожбитом».</p> <p>Г «Карпо ненавидів тих, хто панові дуже низько кланявся, до землі нагинався».</p>
----------------------------------	---

4. Які бувають різновиди легенд?
5. Який вчинок угорського короля з легенди «Неопалима купина» свідчить про те, що він розважлива людина?
6. Що є казковим (фантастичним) у легенді «Неопалима купина»?
7. Охарактеризуйте Силуна й Карпа з легенди «Як виникли Карпати».
8. До якого різновиду легенд — міфологічна, біблійна, героїчна — належить твір «Як виникли Карпати»?
9. Дослідіть на карті місце, де відбуваються події легенди «Ракова криниця» (річка, ліс, степ, область України). Знайдіть відомості про с. Нечаївку в інтернеті.
10. Перекажіть легенду «Ракова криниця».

11. **Гра «Упізнайте героя/героїню».** Опишіть за допомогою прикметників одного/одну з героїв або героїнь легенд і запропонуйте іншим групам їх упізнати.
12. Напишіть своє продовження легенди «Ракова криниця».

1. Намалюйте ілюстрацію до легенди «Ракова криниця» (за бажанням).
2. Прочитайте народний переказ «Прийом у запорожці». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

Подумайте й розкажіть

- Яка з прочитаних легенд була для вас найцікавішою?
- Який фольклорний жанр сподобався більше — міф чи легенда? Чим саме?
- Які труднощі виникли під час вивчення міфів і легенд?

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *народні перекази*?
- Які звичаї та традиції були в запорозьких козаків?
- Чому народ любить перебільшувати можливості своїх героїв і героїнь?

У народних переказах відтворено мрії українців та українок про справедливість, перемогу добра над злом. Народні перекази бувають як сумні за змістом, так і жартівливі.

У них народ наділяв своїх улюбленців богатирською силою та непереможністю. Ця ознака також властива казкам і легендам. Мабуть, найбільше до наших днів дійшло переказів про славних запорожців, адже їх вважали прикладом лицарства, відваги й патріотизму.

Теорія літератури

Народний переказ

Народний переказ — це усне оповідання про визначні історичні події та їхніх героїв і героїнь. За змістом перекази близькі до легенд, проте в них значно менше (а іноді й немає) фантастичних елементів і більше фактичних подій та достовірності.

ПРИЙОМ У ЗАПОРОЖЦІ

Запорожці, коли підмовлять, було, до себе на Січ якого хлопця з Гетьманщини¹, то перше випробовують його, чи може він стати запорожцем. Ото звелять хлопцеві варити кашу:

— Гляди ж, вари так, щоб і не сира була, щоб і не перекипіла, а ми підемо косити. То ти, як уже буде готова, вийди на такий-то курган і клич нас, а ми почуємо та й прийдемо.

От поберуть коси та й підуть нібито косити, а де там їм хочеться косити! Заберуться в комиш та й лежать. То оце хлопець, зваривши кашу, вийде на могилу й зачне гукати. А вони чують, але не озиваються. То він гукав, гукав та й давай плакати:

¹ *Гетьманщина* — напівофіційна назва території Лівобережної України, якою в середині XVII ст. управляв гетьман.

— От занесла мене нечиста сила між сії запорожці! Лучче б було дома сидіти при батькові та при матері. А то ще перекипить каша, то прийдуть та битимуть, вражі сини! Ой бідна ж моя головонька! Чого мене понесло між сії запорожці?!

То запорожці, лежачи в траві, вислухають усе та й кажуть:

— Ні, се не наш!

А потім повернуться до куреня, дадуть тому хлопцеві коня й грошей на дорогу та й скажуть:

— Їдь собі к нечистому! Нам таких не треба!

А якщо якийсь буде розторопний та догадливий, то, виїшовши на могилу, кликне разів зо два:

— Гей, панове-молодці! Ідіть кашу їсти!

Та як не озиваються, то він:

— Чорт же вас бери, коли мовчите! Буду я і сам їсти. — Та ще перед відходом ударить на могилі гопака: — Ой тут мені погуляти на просторі! — Та затягнувши на весь степ козацьку пісню, і піде собі до куреня, і давай уплітати тую кашу.

То запорожці, лежачи в траві, і кажуть:

— Оце наш!

Та, побравши коси, ідуть до куреня.

А він:

— Де вас до біса носило, панове? Гукав, гукав, аж горло розболілося; та щоб каша не перекипіла, то я почав сам їсти.

То запорожці поглянуть один на одного та й скажуть йому:

— Ну, чуро¹, уставай! Годі тобі бути хлопцем. Тепер ти — рівний козак.

І приймають у товариство.

¹ Чуро (джуро) — у XVI–XVIII ст. зброєносець у козацької старшини; тут: козак.

✦ Розвиваємо компетентності

Кмітливість, підприємливість, корисливість, байдужість, кулінарні здібності, боязливість, недовірливість, обережність, хитрість, щирість, сміливість, почуття гумору, щедрість, дружелюбність, самовпевненість, безкорисливість, добродушність... Які із цих ознак характеризують хлопця, посвяченого в козаки? Що з переліченого потрібно сучасній людині, щоб стати успішною?

ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

...От які богатирі були — земля не держала! У нього, у того запорожця, сім пудів голова! А вуса в нього такі, що як візьме, було, він їх у руки та як розправить одного туди, а другого сюди, то і в двері не влізе, хоч би ті двері були такі, що через них і трійка коней із повозкою проскочила. Вони на дванадцяти мовах уміли балакати; вони з води могли сухими виходити; вони вміли, коли треба, і сон на людей насилати, і туман, на кого треба, пускати, і в річки переливатися...

Вони мали в себе такі верца́дла¹, що, дивлячись у них, за тисячу верстов бачили, що воно у світі й робиться. Оце, як іти куди в похід, то він (хто там у них був за старшого — чи ватажок який, чи сам кошовий) візьме в руки верца́дло, подивиться в нього й каже: «Туди не йдімо, бо там ляхи йдуть, і туди не йдімо, бо там турки або татари заходять, а сюди йдімо, бо тут аж нікогісінько немає».

А як вони воювали? Стануть, було, тут, на Орловій балці, а проти них двадцять полків вийдуть. Так полки самі себе поріжуть, кров тектиме по череву коням, а запорожцям і байдуже: стоять і сміються... А це все від того, що вони знаючий народ були. На своїй землі їх ніхто не міг узяти.

ЯК СІРКО ПЕРЕМІГ ТАТАР

Давно-давно це було, ще за запорожців і за кошового Сірка. Прошло років чимало, як жив Сірко та як його не стало, а слава про нього не пройшла, не пропала. Він був для ворогів страшний і сердитий, а для християн — дуже добрий та милостивий.

Якось запорожці пішли із Сірком у похід, а татари прочули про те, одразу й побігли на Січ, і почали там хазяйнувати: усіх православних християн² забрали та й повезли в полон. А вони,

¹ Верца́дло (заст.) — дзеркало.

² Тут ідеться про мешканців слобід, що жили навколо Січової фортеці.

бідні, не хочуть іти та ридають так, що аж земля стогне. А татари на плач не зважають і нагайками їх підганяють.

Як прочув про те кошовий Сірко, зараз зібрав своїх козаків — і в погоню за татарами визволяти православних людей. Та летить, як птиця. Добіг близько до татар, бачить, що їх дуже багато, а козаків дуже мало — і давай хитрити. Спинив свого коня й крикнув на козаків: «А стійте, братці! Підождіть, не ворухіться!» Тоді зіскочив із коня, дав його другому козакові, а сам — кувирдь — та й зробився хортом¹ і побіг до татар.

Татари бачать: хорт, красивий такий! Сподобався він їм. Узяли вони його, нагодували.

Коли татари відпочивали, то той хорт поробив так, що вони послули. Потім повернувся назад до козаків — і зробився чоловіком! Тоді козаки вирубили татар, а християн повернули назад.

Християни дуже дякували Сіркові й пішли собі щасливо додому. А Сірко зі своїми козаками став гуляти по-старому.

І. Рєпін.
Запорожці пишуть листа турецькому султану. У центрі картини — Іван Сірко (фрагмент)

Довідка. **Іван Сірко** (1605–1680) — кошовий отаман Запорозької Січі, видатний український полководець; брав участь у Національно-визвольній війні українського народу під керівництвом Б. Хмельницького 1648–1654 рр. Здобув перемогу в 65-ти боях.

Радимо прочитати

Народні перекази «Запорожці в урочищі Сагайдачному» та «Олекса Довбуш».

1. Народними переказами є всі названі твори, ОКРІМ

А «Про запорожців»	В «Прийом у запорожці»
Б «Про Зоряний Віз»	Г «Як Сірко переміг татар»
2. Правильним є твердження, що у творі «Як Сірко переміг татар»

А немає казкових (фантастичних) елементів
Б ідеться про визволення християн із турецького полону
В український полководець здобув перемогу в 65-ти боях
Г вороги прийшли на Січ і полонили християн

¹ Хорт, хірт — собака.

3. Установіть відповідність.

Слово	Синонім
1 хорт	А собака
2 чура	Б знамено
3 верцадло	В дзеркало
	Г козак-зброєносець

4. Чим народні перекази близькі до легенд і в чому полягає між ними різниця?
5. Покажіть на карті, де була Запорозька Січ. Що ви знаєте про Хортицю?
6. Які якості запорожці перевіряли, даючи завдання приготувати кашу?
7. У народному переказі «Прийом у запорожці» сказано, що хлопець виходить на могилу й починає гукати. Чому саме на могилу? Яке слово в тексті є синонімом до слова *могила*?
8. Знайдіть у народному переказі «Про запорожців» приклади перебільшення. Поміркуйте, чому народ перебільшував можливості своїх героїв.
9. Що ви знаєте про Івана Сірка? Яким він постає в народному переказі?
10. Чи цінують нині якості, що були властиві запорожцям? Назвіть їх.

11. Прочитайте народний переказ «Прийом у запорожці» за ролями.
12. **Грунування.** Створіть гроно «Образ Івана Сірка» (за народним переказом «Як Сірко переміг татар»): доберіть і запишіть якомога більше слів, що характеризують цього героя.

1. Навчіться переказувати твори «Прийом у запорожці» та «Як Сірко переміг татар».
2. З'ясуйте, хто такі козаки-характерники. Підготуйте про них розповідь.

Подумайте й розкажіть

- Що цікавого ви дізналися з народних переказів?
- Чим найбільше запам'яталися вам козаки?
- Чи маєте ви бажання прочитати ще кілька народних переказів?

ЗАГАДКИ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке *загадка*?
- Як навчитися розгадувати загадки?
- Як створювати загадки?

Одним з улюблених жанрів усної народної творчості як у дітей, так і в дорослих є загадки.

Цей жанр фольклору виник дуже давно, ще в добу, коли створювали міфи. Тоді вірили в магію слова: наприклад, за певних умов не можна було називати імена божеств чи духів, щоб вони не з'явилися, почувши своє ім'я. Для цього використовували не ім'я, а опис: скажімо, той, що пускає стріли (*Перун*); той, що живе в лісі (*дух лісу*). Навіть сьогодні дехто каже не чорт, а той, кого не згадують опівночі. Цікаво, що мисливці на полюванні не називали звірів їхніми іменами, а вживали вигадані назви, щоб у такий спосіб приховати свої наміри, увести в оману духів і приспати пильність звірів.

Теорія літератури

Загадка

За́гадка — це короткий та дотепний опис людей, тварин, предметів, подій та явищ, які треба розпізнати й відгадати.

Щоб знайти відгадку, потрібно вміти зіставляти життєві явища на основі їхньої близькості чи подібності за певними ознаками, рисами або характеристиками. Звідси й назва «загадка», що походить від слова *гадка*, тобто *думка* (*гадати* й *думати* — синоніми).

Загадки, з одного боку, розважають, а з іншого — тренують розум і розвивають спостережливість. Ви, напевно, не раз помічали, що одні люди дуже швидко знаходять відгадку, а інші довго думають і можуть узагалі не знайти відповіді. Тому загадка — це ще й своєрідний тест, який визначає, наскільки людина кмітлива, уважна, якою мірою в неї розвинена творча уява.

Загадки поділяють на кілька видів.

Загадки			
про людей	про природу	про рослини	про тварин

Загадки про людей найчастіше стосуються віку, частин тіла, побуту, діяльності чи знарядь праці.

Уранці ходить на чотирьох, удень — на двох,
а ввечері — на трьох.

Віконниці то зачиняються, то відчиняються.

Не людина, а говорить і співає.

Хто в руки не візьме — по голові його б'є.

У *загадках про природу* треба впізнати якесь явище (сніг, дощ чи завірюху), небесні світила (сонце, місяць, зорі), частину доби (день, ніч, вечір чи ранок).

Руками махнув — дерево зігнув.

Тисяча овець, а між ними один баранець.

Прийшла баба, сама чорна й чорний жупан, заховала тарілочку в сивий туман.

Діти найбільше люблять *загадки про тварин*: у них описано особливості зовнішності або поведінки.

Шерсть м'якенька, а кігті гостренькі.

Без дерева, без сокири, а хату будує.

Хто двічі родився, у школі не вчився, а години знає?

Загадки про рослини описують їхній вигляд, склад, властивості.

Стоїть хлопчик під пеньком, накрив голову брильком.

Без вікон, без дверей, повна хата людей.

Хто без болю та печалі приводить у сльози?

Як бачите, здебільшого за основу загадки взято опис зовнішнього вигляду тварини, рослини чи предмета або опис дій та властивостей. Описують, як правило, одну чи дві ознаки, але найяскравіші й найприкметніші. Прочитайте загадку.

Біле, як сорочка, а пухнасте, як квочка.

Крил не має, а гарно літає.

Що це за птиця, що сонця боїться?

У цій загадці йдеться про щось біле й пухке, воно літає та боїться сонця, тобто світла або тепла, спеки. Що може літати білого кольору й розтопитися чи розтанути? Звичайно ж, сніг.

Є багато загадок, у яких використано протиставлення, наприклад загадка про мороз: «Без рук, без олівця, а малює без кінця». А ще багато загадок побудовано на запитаннях: «Де є річка без води?» або «Від чого гуска пливе?»

Загадки можуть бути створені як прозовою, так і віршованою мовою.

Довгі ноги, довгий ніс,
По болоті ходить скрізь. (Лелека)

Ці народні перли часто використовують у казках: здебільшого їх загадують королі або багатії, а відгадати має проста людина.

Іноді загадки мають відповідь-жарт, наприклад: «Скільки у великий казан барабоць улізе?» Тут можливі дві відповіді: 1) повен; 2) жодної, бо барабоця не лазить.

Окрім фольклорних загадок, бувають і авторські, але про них ви дізнаєтеся в одному з наступних розділів.

Українські народні загадки

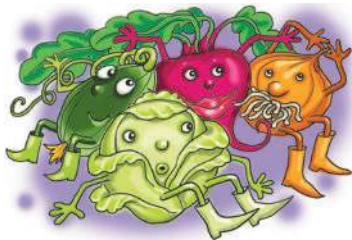
Природа

1. Крутиться, вертиться, нікого не боїться, ходить весь вік, а не чоловік.
2. Місяць бачив — не добачив, а Сонце вкрало — і не сказало.
3. 365 чайок, 52 орли, 12 голубів одне яйце знесли.
4. Ой за лісом, за пралісом золота діжа горить.
5. Червоне коромисло через річку повисло.
6. Що у воді родиться, а води боїться?
7. Без рук, без ніг, а ворота відчиняє.
8. Надворі — горою, а в хаті — водою.
9. Яке каміння на дні моря?
10. Що сходить без насіння?

Рослини

11. Стоїть, коливається, своєю головою величається, а як торкнеш, то кусається.
12. Стоять коні на припоні, не їдять і не п'ють, а все товщі стають.
13. Біла-біла в лісі стояла: «Моє тіло рубають, мою кров п'ють».
14. Стоїть Ганна, гарно вбрана; хто розбере, той плакати буде.
15. Сидить красна дівиця в темній темниці, а коси на вулиці.
16. Стоїть стріла серед двора, а в тій стрілі — сімсот і дві.
17. Сидить баба на грядках, уся закутана в хустках.
18. На літо вбирається, а на зиму одержі цурається.
19. Стоїть стріла, а круг неї — волоса.
20. Без рук, без ніг, а на тин лізе.

Тварини

21. Коло бабусі сидить у кожусі,
проти печі гріється,
без водички миється.
22. Ішов дощ, летіли горобці...
На яке дерево вони сіли?
23. Крила є, а не літає, ніг не має,
а не доженеш.
24. Купалася, купалася, а сухою
зосталася.
25. Чи може страус назвати себе птицею?
26. Куди ходить — за собою хату носить.
27. Ніс, як у свинки, та колючі щетинки.
28. По дорозі стрибає, а у воді плаває.
29. Від чого в качки червоні ноги?
30. Двічі родиться, а раз умирає.

Людина

31. Живе п'ять братів, один від одного більший.
32. Не їсть, не п'є, а ходить і молоточком б'є.
33. Не гавкає, не кусає, а до хати не пускає.
34. Два брати — куди один, туди й другий.
35. Увесь світ одягає, а сама одягу не має.
36. Мовчить, а багатьох людей навчить.
37. Ні вуж, ні гадюка, а смачна штука.
38. Маленький погрібець повен овець.
39. Мамина дочка, а мені не сестра.
40. Що стоїть посеред Києва?

✦ Розвиваємо компетентності

Для передавання прихованого змісту загадки часто вдаються до таких несловесних засобів: інтонація, сила голосу, логічний наголос, темп, пауза, міміка, жести, пози. Згадайте життєву ситуацію, у якій уміння розшифровувати перелічені засоби вам допомогло зрозуміти те, що від вас приховували.

🎨 До речі

Фольклорист Гнат Танцюра записав ці загадки у селі Зятківцях, що на Вінниччині, від баби Явдохи Зуїхи. Вона знала понад тисячу народних пісень, півтори сотні казок і більше шестисот загадок! Якимось одним чоловіком запитав у неї, чи не знає продовження однієї пісні, на що Явдоха лукаво посміхнулася:

— Кому ж знати, як не мені? Я все життя провела в піснях і біді. Я їх стільки проспівую, що й на трьох волових шкурах не запишеш.

1. У загадці «У нас була така корова, що їла соломую й дрова» йдеться про

А людину

В рослину

Б тварину

Г природу

2. Прочитайте загадку.

Коло бабусі сидить у кожусі, проти печі гріється, без водички миється.

Це загадка про

А людей

В рослини

Б природу

Г тварин

3. Установіть відповідність.

Загадка	Відгадка
1 Летить — виє, сяде — риє.	А літак
2 Без рук, без ніг, а на дерево пнеться.	Б жук
3 Ревнув віл на сто сіл, на тисячу городів.	В грім
4 Літом спить, зимою їсть, тіло тепле, а крові не має.	Г хміль Д піч

4. Коли виникли перші загадки? Якими вони були?
5. Які ознаки має загадка як жанр усної народної творчості?
6. На які види поділяють загадки?
7. Якими бувають загадки за будовою?
8. Наведіть приклад загадки, що має відповідь-жарт.
9. Чому в загадках більшість слів не треба сприймати буквально?
10. Поміркуйте, чому загадки мають бути дуже стислими.

11. **Гра «Пантоміма»**. Поділіться на групи й придумайте по дві пантоміми¹: 1) на одну з професій; 2) на тварину. Позмагайтеся між групами на розгадування пантомім.

12. Прочитайте вислів дослідника фольклору М. Дмитренка: «Є скарби в морі, під землею, у шкатулці, скрині (золото, срібло, діаманти, персні, перли), а є скарби душі, розуму й серця: пісні, загадки, казки, прислів'я та приказки». Чому жанри фольклору вчений назвав *скарбами*? Запишіть свої міркування (4–5 речень) у зошит.

1. Запишіть загадки, які ви почули від своїх бабусь чи дідусів.
2. Вивчіть напам'ять десять загадок.
3. Придумайте загадки про предмети шкільного вжитку або про овочі й фрукти (за бажанням).
4. Порівняйте українські загадки із загадками інших народів світу, вивченими на уроках зарубіжної літератури.

Подумайте й розкажіть

- Що таке *загадка*?
- Як часто вам не вдавалося розгадати загадку?
- Чи подобається вам розгадувати загадки?

¹ *Пантоміма* — вистава, у якій зміст розкрито за допомогою міміки, жестів і виразних рухів.

ПРИСЛІВ'Я ТА ПРИКАЗКИ

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке прислів'я та приказка?
- Чим відрізняються ці малі жанри усної народної творчості?
- Чому прислів'я та приказки називають «золотими зернами народної мудрості»?

«Народ скаже, як зав'яже» — саме так характеризують приказки й прислів'я через їхню точність і дотепність. Достатньо вжити приказку (кілька слів) — і її зміст якнайтонше (а іноді з гумором) передасть основну думку, оцінку подіям чи вчинкам людей. Щоб переконатися в цьому, порівняйте два тексти.

— Галю, яка в тебе сусідка?

— Узагалі-то, вона непогана людина, але я стала помічати, що не дуже щедра. Я їй і пироги коли дітям спечу, і яблук (цього року стільки вродило!). А як я колись попросила в неї солі, то вона сказала, що в самої мало.

— Галю, яка в тебе сусідка?

— Не питай: як «на» — то чує, а як «дай» — то глуха!

Приказки й прислів'я, як і загадки, належать до найменших жанрів усної народної творчості. Це стійкі фрази, у яких у стислій та точній формі висловлено думку про певні життєві явища, людські риси та вчинки. Як же розрізнити, де прислів'я, а де приказка? Іноді це важко зробити, проте здебільшого вони мають свої відмінні ознаки. Які ж?

Теорія літератури

Прислів'я та приказка

Прислів'я — довершений за змістом вислів про риси та вчинки людей із повчальним характером.

Приказка — це образний вислів, що влучно характеризує людину, але, на відміну від прислів'я, передає думку неповно.

Прислів'я здебільшого мають дві граматичні основи, тобто вони є складним, інтонаційно завершеним реченням. А приказки коротші, вони переважно є частиною речення.

Щоб краще збагнути відмінність між приказками й прислів'ями, порівняймо їх.

Приказка	Прислів'я
Береженого Бог береже.	Береженого Бог береже, а козака шабля стереже.
Баба з воза.	Баба з воза — кобилі легше.
Кров людська не водиця.	Кров людська не водиця — проливати не годиться.
Старість — не радість.	Старість — не радість, похорон — не весілля.
Бачили очі, що вибирали.	Бачили очі, що вибирали, — їжте, хоч повилазьте.

Не всі приказки є частиною прислів'їв, як у поданих прикладах. У прислів'ях є висновок із першої частини, а в приказках є лише натяк на нього, його треба додумати. Порівняйте: «Які батьки, така й дитина» (прислів'я) і «Як собаці п'ята нога» (приказка). У першій фразі є висновок, а в другій треба його додумати: раз собаці достатньо чотирьох лап, то навіщо йому п'ята, тобто вона зайва.

Приказки й прислів'я не вживають у прямому значенні, їх не треба сприймати буквально, бо їхній справжній зміст прихований.

Приказки й прислів'я відображають мудрість попередніх поколінь нашого народу, його погляди на світ, людину, її характер і поведінку. Як і загадки, їх поділяють на групи за змістом: дружба, сусідство, дозвілля, згода і сварки, майнові й грошові відносини, біда, правда і неправда, бідні і багаті, рідний край, вірування, природа, господарська діяльність людини.

Ті, хто знає багато приказок і прислів'їв і вживає їх у своєму мовленні, — надзвичайно цікаві люди. Тож, почувши дотепний вислів, намагайтеся запам'ятати його.

До речі

Найбільшу тематичну групу становлять приказки та прислів'я про господарську діяльність людини, їх майже сім тисяч. До них належать приказки та прислів'я про працю в полі й саду, речі побуту, про тварин, птахів і звірів, транспорт, ремесла та професії, про їжу й народні прикмети.

Метафора

Мета́фора — це слово чи словосполучення, яке розкриває ознаки та властивості одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого явища чи предмета: *засипаний піском часу* (дуже давній), *оповитий серпанком загадковості* (таємничий).

У наведених прикладах одні предмети та явища використано для розуміння іншого поняття: пісок утворюється в морі протягом століть і навіть тисячоліть шляхом постійного тертя каменів, потім камінчиків, а потім уже й крупинок піску. Ось чому метафора «засипаний піском часу» означає «дуже давній».

- Поміркуйте й так само розтлумачте метафору «оповитий серпанком загадковості».

Якщо ви навчитеся розуміти метафору, то буде легше розгадати багато загадок, адже в них ознаки та властивості одного предмета перенесено на ознаки та властивості іншого, щоб лише натякнути на розгадку, а не прямо сказати про розгадуваний предмет. У загадці «*За лісом-пралісом золота діжа горить*» метафора «золота діжа» за формою і кольором нагадує сонце. Якщо ви уявите ліс, а над ним блискучу золоту діжу (а вона кругла), то відразу здогадаєтеся, що то сонце.

Фантазуйте — і, збагнувши метафору, ви розгадаєте загадку.

Метафору часто використовують у прислів'ях і приказках для створення образності, наприклад: «*Чужі гроші не гріють*» (метафора «гроші не гріють») або «*Чим більше насолити сусідові, як не язиком*» (метафора «насолити язиком»).

1

Грошей багато, а щастя мало.
Останню сорочку зніме та віддасть.
Ліпше людям давати, ніж самому просити.

2

Не заглядай до сусіда, може з того бути біда.
Добре, як сусід близький та перелаз низький.
Близький сусід кращий від далекого брата.
Немає більшої біди, ніж лихі сусіди.

3

Хто під зиму зорав, той на весну золото буде мати.
Не той урожай, що на полі, а той, що в коморі.

Як жнуть укупі, то не болить у пупі.
Посій у погоду — більше приплоду.
Яка пшениця, така й паляниця.

4

У хорошій компанії розуму наберешся, у поганій і свій загубиш.
Дружба міцніша від кам'яних стін.
Друзі пізнаються в біді.

5

Де стопа орди перейшла, там уже трава не росла.
Рідна земля — мати, а чужа — мачуха.
З рідної сторони й ворона мила.
Козак із бідною, як риба з водою.

6

Голодному — їжа, холодному — тепло, а ситому — музика.
Дотанцювалися, що без хліба осталися.
Він усе під чужу дудку танцює.
Хоч три дні не їсти, аби з печі не зізти.

7

Щодень Бога хвалить і щодень людей дурить.
Гріх не сховаєш у міх, не затопчеш у болото.
Бог тобі допоможе, як будеш робити, небоже.
Святий та божий, на чорта схожий.

8

Чисте небо не боїться ні блискавки, ні грому.
Люди дякують дощеві, а подорожній лає.
З неба зорі хвата, а під носом не бачить.
Хто землі дає, тому земля втриє віддає.
Тиха вода береги рве.

9

З добрими людьми завжди згоди можна дійти.
Ліпше переконувати словами, як кулаками.
Де два б'ються, третій не мішайся.
Він тебе каменем, а ти його хлібом.

Після бійки кулаками не махають.
Дружні сороки орла заклують.

10

Бідний піт лє, а багатий його кров п'є.
Багатому дурню й багатство не в поміч.
Багач шукає апетиту, а бідний — хліба.
Кожні ворота для бідного зачинені.

11

Не тішся людською бідною, бо твоя тебе не мине.
Плачем горя не зміниш і в сльозах не втопиш.
Зійшлися сім бід на один обід.
Біда мучить, біда й научить.
У біді пізнавай приятеля.

12

Не всю правду треба людям знати, треба щось і собі сховати.
Кажі завжди правду, то не будеш нічого придумувати.
Кожний правду знає, та не однаково її розуміє.
Правда і в огні не горить, і у воді не тоне.
Мала правда велику брехню переможе.

✦ **Розвиваємо компетентності**

Згадайте приказки або прислів'я, які ви вивчали на уроках іноземної мови. Перекажіть і прокоментуйте їхній зміст. Англійський стійкий вислів *«One less thing to worry about»* буквально має такий переклад: *«На одну річ менше, про яку треба хвилюватися»*. Доведіть, що прислів'я *«Баба з воза — кобилі легше»* має подібний зміст.

✦ **До речі**

Серед прислів'їв про господарську діяльність людини особливо цінними є ті, у яких ідеться про народні прикмети. Вони здавна були життєвим орієнтиром для мудрих людей. Людина прокидалася, дивилася на небо, дерева, на воду в річці — і робила висновок, яким буде день, за яку роботу краще братися. Пізній вечір і ніч теж повідомляли людині багато важливої інформації. Ось кілька таких перлів.

Багато зірок — на погоду, немає зірок — буде дощ.
Ластівки літають низько — буде дощ.
Сніжна зима — багатий рік.
Багряні зорі — на вітер.

1. Прислів'ям є вислів
 - А** Гнатися за двома зайцями.
 - Б** Риба не пливе проти бистої води.
 - В** На кожну гадюку держи кріпко руку.
 - Г** Уранці чути грім — увечері буде дощ.

2. Установіть відповідність.

Приказка	Синонім
1 Вилами по воді писано.	А несміливий
2 Сидить як засватаний.	Б щасливий
3 Де Макар телят пасе.	В невідомо
4 Коса найшла на камінь.	Г посваритися
	Д далеко

3. Які спільні та відмінні ознаки мають приказки й прислів'я?
4. На які тематичні групи поділяють приказки та прислів'я?
5. Доведіть, що вислів «*Поженешся за двома зайцями — жодного не здоженеш*» — не приказка, а прислів'я.
6. Поміркуйте, чому серед народних прикмет переважають саме прислів'я, а не приказки.
7. Чому, на вашу думку, найбільше приказок і прислів'їв саме про господарську діяльність людини? Висловіть свої міркування.
8. Чому приказки та прислів'я називають «золотими зернами народної мудрості»?
9. Що дає людині знання приказок і прислів'їв?

10. **Гра «Відновіть прислів'я та приказки».**

- Байдуже, рак, у, який, горщик, він, зварити.
- Боятися, не, той, собака, що, брехати, а, той, що, лащитися.
- Борода, не, робити, мудрий, чоловік.
- У, тихий, болото, чорти, водитися.
- Ледачий, двічі, робити, скупий, двічі, платити.

11. Доберіть до кожної групи прислів'їв і приказок назву й запишіть ці назви в зошит разом із номером групи.
12. З якими з наведених приказок чи прислів'їв ви можете погодитися, а з якими — ні? Чому?

Вивчіть напам'ять десять приказок і десять прислів'їв.

Подумайте й розкажіть

- Що таке *приказка* й *прислів'я*?
- Які ваші улюблені приказки чи прислів'я?

ВЕЛИКЕ ДИВО КАЗКИ

НАРОДНА КАЗКА

Про що ви дізнаєтеся?

- Що таке народна казка, дійова особа й алегорія?
- Які бувають групи казок?
- Яку будову має казка?

Казки — улюблена тема для дітей. Їх люблять також і дорослі. Чим же вони так привертають увагу? Що в них особливого? Передусім те, що в казках завжди перемагає добро, вони мають цікавий зміст, їхні герої/героїні часто наділені надлюдськими можливостями, а тварини, як люди, уміють розмовляти. У казках засуджено жадібність, жорстокість, у них висміяно ледачих людей, боягузів і дурнів, а прославлено працьовитість, мужність і мудрість.

Казка — один із найдавніших видів усної народної творчості.

Теорія літератури

Народна казка

Народна ка́зка — усне оповідання про вигадані події, що сприймаються як реальні. Вигадка в ній пов'язана із життям людини, з її мріями про кращу долю.

Дійовими особами, або персонажами, у казках найчастіше бувають люди, тварини, рослини та явища природи.

Казки за змістом поділяють на кілька груп.

Казки		
про звірів	побутові	фантастичні
Дійові особи — звірі, птахи, риби — розмовляють, мріють, поводять себе, як люди («Котик і Півник»).	Дійові особи — бідний селянин, кмітливий солдат, пан, вередлива жінка — показані в повсякденному житті («Мудра дівчина»).	Дійові особи наділені чудодійною силою, тут зображено незвичайні події, що неможливі в повсякденному житті («Летючий корабель»).

Які ж іще ознаки мають казки? У них часто трапляються чудодійні предмети: скатерка-самобранка, шапка-невидимка, меч-кладенець, чарівна паличка, жива і мертва вода, чоботи-самоходи та ін. Казкам властиві трикратні повтори: наприклад, у казці «Мудра дівчина» пан тричі дає Марусі непосильні завдання.

Казки мають просту будову: *типовий початок (зачин), основну частину й кінцівку*. Часто вони починаються зі слів: «Жили колись дід і баба...», а можуть закінчуватися таким реченням: «От вам казка, а мені — бубликів в'язка».

У казках використовують невеликі пісні, загадки, прислів'я та приказки.

До речі

У казках і байках назви тварин сприймають як їхні імена, тож пишуть із великої букви: Вовк, Лисичка, Ведмідь.

ВОВК І ЧАПЛЯ

Ішов голодний Вовк. Він, бідний, так їсти хотів, аж в очах йому чорніло. Ішов він, ішов, аж гульк — Чапля стоїть. Підкрався Вовк тихенько — і хап її!

Бачить Чапля, що непереливки їй, та й каже:

— Дозволь мені, Вовче, хоч перед смертю потанцювати.

«Від цього мені шкоди не буде», — подумав Вовк і дозволив: — Танцюй, коли хочеш, тільки швидше, а то я їсти хочу.

Чапля перед ним із ноги на ногу перескакує — танцює наче (хоч усім відомо, що чаплі ніколи не танцюють). Скаче, а сама потрошку вбік відходить. А коли відійшла вже далеенько, піднялась і полетіла.

Вовк подививсь їй услід і говорить:

— І навіщо мені ті танці здалися, коли я їсти хочу?!

✦ Розвиваємо компетентності

Як схитрувала Чапля в казці? Чи згодні ви з думкою, що хитрим людям легше досягнути успіху в житті? Хитрість — добра чи погана людська риса?

✦ Теорія літератури

Алегорія

Наділення тварин і рослин рисами людського характеру називають **алегорією**.

Чи властиві риси вдачі Вовка й Чаплі людям? Звичайно ж, так. Усі люди різні: кожен має свої вади й переваги. Мабуть, тим світ і цікавий. Кожна культурна й освічена людина прагне досконалості, тому працює над собою, учить на помилках. Казки теж навчають бачити у тваринах людські вади, а отже, й уникати їх.

Отже, казка про звірів має алегоричний зміст. Яке алегоричне значення має образ Вовка? Вовк нагадує хижу й зажерливу людину, не завжди розумну, іноді легковажну. А й справді, він дозволяє своїй жертві потанцювати, не знаючи, що Чапля не вміє цього робити; Вовк зовсім не думає про крила цієї птахи, які можуть її врятувати.

- Поміркуйте, яке алегоричне значення має образ Чаплі.

ЛИСИЦЯ ТА РАК

Біжить Лисиця полем. Добігає до річки, аж дивиться — Рак виліз із води на камінь і клешні точить, щоб гостріші були.

— Здоров був, Раче! — каже йому Лисиця. — З тим днем, що сьогодні! Це ти, мабуть, до косовиці готуєшся, що клешні об камінь гостриш?

Поздоровкався Рак і каже:

— Я клешнями роблю те, що ти зубами; так треба, щоб гостріші були.

А Лисиця тоді йому:

— Тепер я бачу, чого з тебе люди сміються, розказуючи, як ти сім літ по воду ходив, але й ту на порозі розлив! Як його ходити у світі, коли на ногах зуби? Признайся, що таки правду люди говорять про тебе!

— Може, колись те й правдою було, та тепер брехнею стало! Ось коли хочеш, то давай побіжимо наввипередки. Я тобі ще на один скок уперед ходу дам. Біжимо до тієї осички, що стоїть на узліссі.

— Як так, то й так, — каже Лисиця.

Повернулася до лісу, стала на один скок уперед проти Рака та й дожидає, коли той звелить бігти. А Рак, учепившись клешнями за хвіст Лисиці, підібгав усі вісім своїх ніг і гукнув:

— Но!

От Лисиця й подалася вподовж поля. Добігає до осики, повернулася, щоб подивитися, а де той Рак чимчикує, аж чує позад себе:

— Та й забарилася ти, Лисице! Я вже й на осику лазив, усе визирав, чи скоро ти прибіжиш.

Дуже здивувалася Лисиця, аж рота роззявила.

— Чи то ж видано! — каже.

І більше не глузувала з Рака.

1. Мудрими в казках «Вовк і Чапля», «Лисиця та Рак» є

А Вовк і Лисиця

В Лисиця і Чапля

Б Вовк і Рак

Г Рак і Чапля

2. Казка «Вовк і Чапля» закінчується реченням

А «Ішов голодний Вовк».

Б «— Дозволь мені, Вовче, хоч перед смертю потанцювати».

В «— І навіщо мені ті танці здалися, коли я їсти хочу?!»

Г «— Танцюй, коли хочеш, тільки швидше, а то я їсти хочу».

3. Глузувати з інших найбільше любив (любила)

А Рак

В Чапля

Б Вовк

Г Лисиця

4. Що таке казка? На які групи за змістом поділяють казки?

5. Яку будову має казка?

6. Поділіть казку «Вовк і Чапля» на три частини: зачин, основна частина, кінцівка (усно).

7. Про що йдеться в казці «Вовк і Чапля»? Яка її основна думка?
8. Що таке *алегорія*? Розкрийте алегоричне значення образів Лисиці та Рака.
9. Розкрийте поняття «дійова особа». Як іще називають дійових осіб?
10. Чого навчає казка «Лисиця та Рак»?

11. Випишіть у зошит із прочитаних казок імена дійових осіб і навпроти кожної з них запишіть по три прикметники, що їх характеризують.

Вовк — ... , ... ,

12. **Мальований скрайбінг**¹. За допомогою простих геометричних фігур зобразіть у зошиті або на дошці цікавий момент із казки «Лисиця та Рак».

1. Поділіть казку «Лисиця та Рак» на три частини: зачин, основна частина, кінцівка (*усно*). Навчіться її переказувати.
2. Прочитайте народну казку «Мудра дівчина». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

МУДРА ДІВЧИНА

Були собі два брати: один — убогий, а другий — багатий. От багатий якось пожалів бідного, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову. Каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад!

Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив — як кіт наплакав тієї роботи.

Бідному стало жаль своєї праці, не схотів він віддавати корову. Пішли вони позиватися до пана.

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздумувати, хто з них правий, а хто ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Що у світі є ситніше, прудкіше та миліше над усе? Завтра прийдете, скажете.

¹ *Мальований скрайбінг* — швидке зображення за допомогою простих геометричних фігур (квадрат, коло, трикутник, лінія, точка) героїв / героїнь художнього твору, рослин та інших предметів. Зображення має бути не стільки гарним, скільки зрозумілим (схематичним).

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі: «От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніше над панські кабани, прудкіше над панські хорти, а миліше над гроші! Ге, моя корова буде!»

Бідний прийшов додому, думав, думав і зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й запитує:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я і не надумаю, що воно.

— А яка ж загадка, тату?

— Що є у світі ситніше, прудкіше та миліше над усе?

— Тату, слухайте: ситніше над усе — земля-мати, бо вона всіх годує і напуває; прудкіше над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а він усе покидає, щоб заснути.

— Ти ба, — каже батько, — адже й справді так! Так же я панові й казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От пан їх і питає:

— Ану, відгадали?

— Відгадали, пане, — кажуть обидва.

От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитися, та й каже:

— Ситніше, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіше над усе — ваші хорти, а миліше над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, немає ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує і напуває.

— Правда, правда! — каже пан. — Ну, а прудкіше що?

— Прудкіше, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліше?

— А миліше над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а він усе покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан. — Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав.

— Та що ж, пане, — каже вбогий, — є в мене дочка Маруся, так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала! Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць і понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчат, вигодувала й щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить — то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й запитує його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць і казав, щоб ти посадила на них квочку, а вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчат, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

Дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому, нехай він виоре ниву, посіє цю кашу, і щоб із неї виросло просо, достигло на ниві, і щоб він його скосив, змолотив і натовк пшона годувати тих курчат, що їм треба вилупитися із цих яєць.

Приносить чоловік до пана цю кашу, віддає та й каже, як дочка навчила.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам.

Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить, висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт¹ полотна. А не зробить — то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знову плаче. Зустрічає його дочка та й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, щоб ти його вимочила, висушила, побила, спряла й виткала сто локіт полотна.

¹ Сто локіт — приблизно 50 м.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище¹, щоб було на чому прятии цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дивився, дивився, узяв та й викинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю обдуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб обдурити...» Потім думав, думав та й каже:

— Піди та скажи своїй дочці, щоб вона прийшла до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить — то буде лихо.

Іде знову батько, плачучи, додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так.

— Не журіться, тату, усе буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу вбула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, узяла ґринджоли², запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, одну ногу поставила на санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою іде. Приходить отак до

¹ Дніще — дошка, на одному кінці якої закріплюють гребінь із кужелем (вичесаним льоном, коноплями чи вовною); на другому кінці днища сідає прядівниця та гребінкою розчісує кужіль.

² Ґринджоли — сани.

пана у двір, а пан, як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті прицькували її собаками, а вона випустила їм зайця. Собаки погналися за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана у світлицю, поздоровкалася та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець.

Та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх і вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук¹ та й питає:

— Чого вам, люди добрі?

Один каже:

— Та ось чого, пане: ночували ми обидва в полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня — моя! Розсудіть нас, пане!

От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й коней: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пусти-ли. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожний до себе тягнучи, що воно вже не знає, куди йому й бігти — узяло та й побігло геть.

А Маруся каже:

— Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть, котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть. Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

✿ Розвиваємо компетентності

До кого пішли позиватися брати в казці «Мудра дівчина»? Куди в наш час треба звертатися в разі виникнення майнової суперечки? Що ви знаєте про цю установу?

1. Ситнішим над усе багатий брат вважав

А гроші

Б землю-матір

В панських хортів

Г панських кабанів

¹ Рундук — тут: ґанок.

2. Маруся відволікла нацькованих на неї собак, випустивши
 - А горобця
 - Б зайця
 - В лоша
 - Г цапа
3. Слова *«Ви лоша прив'яжіть, а матерів повипрягайте та й пустіть»* належать
 - А панові
 - Б Марусі
 - В бідному братові
 - Г багатому братові

4. До якого виду казок належить казка «Мудра дівчина»: про звірів, побутових чи фантастичних? Чому ви так вважаєте?
5. Які події в казці відбуваються тричі?
6. Хто, на вашу думку, виявився мудрішим: пан чи Маруся? Проілюструйте свою відповідь прикладами з тексту казки.
7. У якому вчинку виявилася жорстокість пана?
8. Яке магічне число кілька разів використано в казці «Мудра дівчина»?
9. Чи буває так у реальному житті, щоб дитина, як Маруся в казці, була мудрішою від пана та свого рідного батька? Чи таке можливо лише в казках? Чому?
10. Як ви розумієте зміст прислів'я *«Тіло в злоті, а душа в болоті»*? Якого героя казки можна охарактеризувати цим висловом?

11. **Робота в групах «Досліджуємо казку».** Поділіться на групи, кожна з яких буде вивчати казку за одним із пунктів плану. Проведіть дослідження та запропонуйте його класові.

План

1. Будова казки (поділ казки на частини за змістом і складання за ними плану).
 2. Характеристика пана та Марусі (з використанням цитат).
 3. Костюми дійових осіб (моделювання вбрання героїв і героїнь: одяг, взуття, головний убір).
 4. Роль тварин у казці (назви всіх тварин, їхніх поведок).
 5. Загадки в казці (визначення належності загадок до тематичних груп).
12. Як ви вважаєте, чи змінилися в наш час відгадки на загадки пана, адже сучасне суспільство дуже стрімко розвивається (мережа «Інтернет», надшвидкісні літаки та ракети, інформаційні технології тощо)? Висловіть свої міркування.

Прочитайте казку «Про правду і кривду». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

Виразне читання прозових творів

За кілька років навчання в школі ви опрацювали багато художніх творів і робили це по-різному, адже читати оповідання чи вірш можна мовчки або вголос.

Як же навчитися читати виразно вголос? Вірші, байки, оповідання й казки читають по-різному, адже одні з них римовані, тобто написані віршем, а інші — неримовані. Навчитися виразно читати прозовий твір можна на прикладі казок. Виразне читання ще називають **декламацією**.

Виразно можна прочитати речення лише тоді, коли ви повністю, а не частково *розумієте його зміст*. Для цього треба з'ясувати значення незрозумілих слів і фразеологізмів. Здебільшого лексичне значення таких слів і фразеологізмів розтлумачено в зносках, тож їх не можна оминати увагою. Крім того, значення слів можна знайти в тлумачному словнику чи в мережі «Інтернет».

Потрібно чітко *розмежувати слова автора/авторки та казкових героїв/героїнь*. Слова автора/авторки читають менш емоційно, ніж репліки персонажів. Проте перетворювати читання слів автора/авторки на монотонне в жодному разі не можна. Воно також потребує неабиякої майстерності, бо за допомогою інтонації можна передати авторське ставлення до подій: схвальне, осудливе чи байдуже.

Готуючись до читання всього тексту чи його фрагмента, треба зробити так звану *розмітку* — підкреслити в кожному реченні одне-два слова, на які падає *логічний наголос*, котрі треба інтонаційно виділити. Наприклад, у реченні «Цар **довго** *морщився, що за простого* **віддає** свою дочку» потрібно наголосити на словах *довго* й *простого*, бо вони найглибше передають стан батька, бачення ним ситуації, що склалася.

Під час читання важливими також є *темп, сила голосу, тембр звука, дикція та паузи*. Уважно прочитайте визначення цих понять у таблиці (с. 46) і під час читання контролюйте себе, чи дотримуєтеся ви *засобів декламації*.

Декламуючи, обов'язково уявляйте картини, які озвучуєте, набирайте повітря рівними частинами під час пауз.

Засіб читання	Значення
Темп читання	швидкість читання — рівна, уповільнена чи прискорена (залежно від змісту)
Сила голосу	максимальний ступінь вияву голосу, його напруженість (найчастіше посилюють голос у репліках, особливо в окличних реченнях)
Тембр звука	характерне забарвлення, завдяки якому людина говорить ніби різними голосами
Дикція	чітка вимова звуків, слів і фраз
Пауза	зупинка в читанні на місці розділових знаків
Інтонація	головний засіб донесення до слухачів і слухачок змісту твору, його настрою, наприклад інтонація переліку, протиставлення або зіставлення, інтонація осуду чи співчуття

ПРО ПРАВДУ І КРИВДУ

Жили колись два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати. Цей бідний брат умер. Зостався в нього син, і він жив теж бідно. І запитав він раз у свого дядька:

— А що, дядьку, як краще жити: правдою чи неправдою?

— Е-е-е!.. Де ти тепер знайдеш правду? Немає тепер правди на світі! Тепер скрізь одна кривда.

— Ні, дядечку! Є правда — правдою краще жити.

— Ходімо на суд.

— Та чого ж ми таки підемо на суд? Краще давайте підемо по дорозі та спитаємо чоловіка, якого зустрінемо; як скаже, так і буде. Ваша правда — уся моя худоба буде вам; моя правда — ваша худоба буде мені. Так спитаймо до трьох раз.

— Ну, добре.

І пішли вони дорогою. Ідуть, ідуть — зустрічається їм чоловік — із заробітків, чи що, ішов.

— Здоров, чоловіче добрий!

— Здорові!

— Скажи, будь ласкавий, чоловіче, як тепер краще жити: чи правдою, чи кривдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де тепер ви правду знайдете? Немає тепер її ніде на світі. Краще жити кривдою, аніж правдою.

— Ну, оце раз моя правда! — каже дядько.

А небіж¹ і зажурився, що йому прийдеться віддавати всю свою худобу дядькові. Ідуть, ідуть — зустрічається їм пан. А небіж і каже:

— Ну, запитаємо ж цього пана. Цей уже всю правду розкаже: він грамотний і все знає.

— Ну, добре.

От порівнялися з паном і питають його:

— Скажіть, будьте ласкаві, паночку, як тепереньки краще жити: чи правдою, чи кривдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви тепер знайдете правду? Немає її ніде у світі. Краще жити кривдою, аніж правдою.

— Оце вже й удруге моя правда! — сказав радісно дядько.

Небіж ще більше зажурився. Ідуть, ідуть — зустрічається їм піп. Небіж і каже:

— Ну, запитаємо попа, цей уже правду скаже — на те він і духовний. Цей як уже скаже, то так і буде.

— Ну, добре!

Як порівнялися з попом, питають його:

— Скажіть, панотче, як тепер лучче жити: чи правдою, чи неправдою?

— Е-е-е!.. Добрі люди! Де ви теперечки знайдете правду? Її тепер і у світі немає. Краще жити кривдою, аніж правдою.

— Оце вже й утретє моя правда! — сказав радісно дядько.

Нічого робити небожеві: віддав багатому дядькові всю свою худобу, а сам zostався голий, босий і голодний. Тяжко прийшлося йому жити. Бився, бився, сердешний, та й надумав повіситися — узяв він мотузку й пішов у ліс. Пішов та й дивиться на дерево — вибирає гілку, на якій би повіситися. «Ото, — думає собі, — добра гілка — міцна, а на оту б сісти та, зачепившись, і повиснути».

Він так задивився на дерево, що й не помітив, як вовк прибіг. Як уздрів його чоловік, кинувся мерщій на дерево, а мотузочок і забув. Виліз на дерево та й сидить. Коли

¹ *Небіж* — племінник.

прибігають три чорти, а трохи згодом і четвертий, їхній ватаг. І запитує він своїх слуг:

— Ти що сьогодні наробив?

— Е... я такого наробив, що там хоч що хай роблять, — не справлять. У такому-то селі, у пана, я поробив так, що й зроду довіку не вгатять греблі. А пан лупить своїх людей, як скажений: багато їх буде в нас.

— Добре ж ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Там посеред яру в лісі росте три дерева. Хто ті дерева зрубає та положить навхрест на греблю — угатить.

— О!.. Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це так треба зробити!

— Ну, а ти що зробив? — запитує він другого.

— Е... я такого наробив, що багато буде людей у наших руках. У такому-то горіді всю воду повисушував, так що тепер там ні краплі немає, а носять її за тридцять і за сорок верст. Багато там пропаде людей!

— Добре ти зробив, та ще не так, — каже ватаг.

— А як же?

— Як хто викопає той куц калини, що росте посеред города, — буде вода для всіх.

— О!.. Хто ж то й чув, хто ж то й знав, що треба це зробити!

— Ну, а ти ж що зробив? — запитує він третього.

— Е... я такого наробив, що хай там хоч що не роблять — нічого не подіють! У такому-то королівстві в короля є одна дочка, та я і тій поробив так, що хай хоч як лікують, нічого не подіють, буде наша.

— Добре ти зробив, та ще не так.

— А як же?

— Хто відрубає глухий куток і підкурить — така буде, як і перше.

— Хто ж то чув, хто ж то й знав, що це треба зробити!

А чоловік сидить собі на дереві та й чує все, що чортяки балакають. Як уже розлетілися чортяки, чоловік той і думає: «Може, це й правда, що вони казали? Піду до пана, може, і справді угачу греблю».

Пішов. Приходить до греблі, а там пан б'є та мучить людей, щоб мерщій угачували. Вони, бідні, аж піт із них ллється, роблять, а воно нічого не помагає. А пан, знай, лютує. Приходить до нього цей правдивий чоловік та й каже:

— Е-е, пане! Б'єте ви людей, та ніякого із цього діла не буде. А що дасте мені, як я вгачу?

— Дам я тобі сто карбованців і ще й на придачу цих пару коней із коляскою і кучером (а там і коні панові стояли).

— Дайте ж мені шість чоловік і три підводи.

— Візьми.

Поїхали вони в ліс, зрубали ті три дерева та й поклали їх навхрест на греблі — так зараз і вгатили. Пан віддав йому сто карбованців і пару коней із коляскою та кучером.

Тоді той чоловік і думає: «Поїду ще до того города, де води немає: може, і то правда; може, дам я їм води». Сів і поїхав до того города. Не доїжджаючи до нього кілька верст, зустрів він бабусю, яка несла пару відер на коромислі.

— Що це ти, бабусю, несеш?

— Воду, синочку.

— Дай же й мені напитися.

— Е-е, синочку! Я ж її несу за тридцять верст; а поки ще дійду додому, половину розхлюпаю; а сім'я в мене велика, пропаде без води.

— Я от приїду у ваш город, наділю водою всіх, і буде тієї води у вас довіку.

Вона йому дала напитися, а сама така радісна стала, та мерщій у город трюшком і розказала всім городянам, що їде такий чоловік, що води їм дасть. Городяни всі вийшли за город, назустріч тому чоловікові, з хлібом-сіллю і всякими подарунками. Як прийшов цей чоловік у город, знайшов той кущ калини, викопав його — потекла

вода звідти по всьому місту. Городяни нагородили його й грішми, і всяким добром, так що він став тепер багатший від свого дядька.

Далі чоловік і думає: «Поїду ще в те королівство, де дочка короля нездорова, — може, вилікую її».

Як задумав, так і зробив. Приїхав туди, прийшов до королевих хоромів і питає:

— Я чув, що у вашого короля дочка дуже нездорова. Я її зможу вилікувати.

— Е, чоловіче, куди тобі! Заморські лікарі нічого не подіють, а ти й поготів!

— Усе ж скажіть королю.

Вони сказали королю. Король вийшов до нього та й каже:

— Якщо вилікуєш, нагороджу тебе так, що не буде багатшого від тебе у світі, ще й дочку свою віддам за тебе.

Пішов той чоловік, подивився на неї, а вона помирає. Він узяв, настругав глухий куток, підкурив — і їй відразу стало краще, а через три дні дівчина й зовсім одужала.

Король і всі люди стали такі раді, що й не сказати. Король на radoщах і каже тому чоловікові:

— За те, що ти вилікував мою дочку, я її віддам за тебе, та ще, як я вмру, ти будеш королем.

Скоро й справді король помер, а на його місце став цей правдивий чоловік. Покорював він уже кілька там літ, коли приїжджає в його королівство якийсь багатий купець і посилає спитати короля, чи дозволить він йому поторгувати в його королівстві. Король звелів йому прийти до нього. Приходить купець. Король одразу впізнав свого дядька, але не показав і виду. А своїм людям наказав, щоб не відпускали його додому, а щоб, як буде збиратися він їхати, просили його до нього. Так і сталося. Приводять цього купця до короля, король і запитує:

— З якого ти королівства? Як прозиваєшся?

— Так-то.

Тут король і признався, що він його небіж — той, що безвісти пропав.

— Ну що, дядьку: ти казав, що кривдою краще жити, ніж правдою. Отже, ні! Ти тільки купець, а я король — правда кривду переважила!

— Як же це сталося?

Той і розказав йому, що з ним сталося: як він хотів повіситися, як слухав, що чортяки говорили... А потім навантажив усякого добра два кораблі та й подарував дядькові, сказавши:

— Я забуваю все те, що ти мені робив. Бери собі ці два кораблі з усім добром. А як приїдеш у свій город, розкажуй усім, що краще жити правдою, аніж кривдою.

Узяв дядько ті два кораблі з усім добром і поїхав додому. Як приїхав уже, стала його заздрість мучити: чого й він не король. Сумував, сумував він, а далі й думає: «Піду і я вішатися, може, і мені так прилучиться, як моєму небожеві».

Узявши мотузок, пішов у ліс на те саме місце, де хотів вішатися його небіж. Але цьому не так прилучилося — де не взяли чортяки, схопили його та й почепили на найвищій гілці.

✦ Розвиваємо компетентності

Казка «Про правду і кривду» придатна для інсценізації, бо в ній багато діалогів (вистави в драматичних театрах побудовані на спілкуванні дійових осіб — акторів та акторок). Для яких видів мистецтва надзвичайно важливими є виразне мовлення, декламація? Хто з вашого оточення має спокійну міміку, виражені жести, добру дикцію, приємний голос, грамотне мовлення? Над чим особисто вам треба попрацювати для вдосконалення свого мовлення?

1. До зачину в казці «Про правду і кривду» належить речення
 - А** «Узяв дядько ті два кораблі з усім добром і поїхав додому».
 - Б** «А чоловік сидить собі на дереві та й чує усе, що чортяки балакають».
 - В** «Тут король і признався, що він його небіж — той, що безвісти пропав».
 - Г** «Жили колись-то два брати: один багатий, а другий бідний, що й не сказати».
2. Щоб вилікувати королівську дочку, треба було
 - А** посеред міста викопати калиновий кущ
 - Б** відрубати глухий кут і підкурити його
 - В** зрубати три дерева й покласти на греблю навхрест
 - Г** з'ясувати в трьох перехожих, як краще жити: правдою чи кривдою

3. Приказкою «Заздрісна людина від чужого щастя сохне» можна охарактеризувати

- А небожа
- Б дядька
- В чортів
- Г короля

4. Назвіть ознаки казки.

5. Яку будову має казка? Розкажіть.

6. Яких учинків небожа не варто й не можна повторювати?

7. Чому навіть у кінці казки дядько все одно не зрозумів, що краще жити правдою, а не кривдою?

8. Що уособлюють собою чорти?

9. Чого навчає казка «Про правду і кривду»?

10. Які події в казці фантастичні?

11. До якого епізоду казки ви хотіли б створити малюнок? Словесно опишіть його.

12. **Інсценізація казки.** Зіграйте першу частину казки «Про правду і кривду» (де дядько й небіж з'ясовували, як краще жити: правдою чи кривдою). Під час читання використовуйте засоби декламації.

1. Напишіть свою кінцівку (3–5 речень) до казки «Про правду і кривду», починаючи від слів «А як приїдеш у свій город, розкажуй усім, що краще жити правдою, аніж кривдою» (за бажанням).

2. Прочитайте народну казку «Яйце-райце».

ЯЙЦЕ-РАЙЦЕ

Колись була птиця-жайворонок царем, а царицею — миша, і мали вони своє поле. Посіяли на тому полі пшеницю. Як уродила їм та пшениця, давай вони зерном ділитися. От одне зерно зайве було. Миша каже:

— Нехай мені буде!

А жайворонок каже:

— Нехай мені!

Думаютъ вони, що робити. Пішли б позиватися, та немає старших за них: немає до кого йти позиватися.

Потім миша каже:

— Ну, я краще його перекушу.

Цар на це діло згодився. Миша тільки взяла зерно в зуби та в нору й побігла. Тут цар-жайворонок збирає всіх птахів, щоб побороти царицю-мишу, а цариця скликає всіх звірів — і почали вони війну. Як вийшли в ліс — тільки звірі хочуть яку птицю розірвати, то вона — на дерево; або птиця як почне, літаючи, бити звірів, то вони — у нору... Так билися цілий день, а потім увечері сіли всі відпочивати. Коли цариця дивиться — аж немає на війні комашні. Тоді вона звеліла, щоб конче була на вечір і комашня. Коли це приходить і комашня. Цариця й наказала їй, щоб вона вночі полізла на дерева та за одну ніч повідкушувала птиці пір'я біля крил.

На другий день, тільки-но розвиднілося, цариця кричить: — Ану, уставайте воювати!

Птиця, яка злетить, то й упаде на землю, — так звір її і розірве. І цариця перемогла царя.

Орел бачить, що то лихо, сидить на дереві й не злітає. Коли тут іде стрілець, бачить, що орел сидить на дереві, як націлиться на нього. А той орел просить його:

— Не вбивай мене, голубчику, я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець удруге націлився, він ще його просить:

— Візьми краще мене та вигодуй, то побачиш, у якій я тобі пригоді стану!

Стрілець ще намірився стріляти втретє. Орел знов його почав просити:

— Ей, голубчику-братуку! Не вбивай мене та візьми до себе — я тобі у великій пригоді стану!

Стрілець повірив йому: поліз, зняв із дерева, та й несе його додому. А він йому каже:

— Принеси мене до своєї хати та годуї м'ясом доти, поки крила повідростають.

А в того чоловіка було дві корови, а третій бугай. Він зараз і зарізав одну корову. Орел ту корову за рік з'їв і каже чоловікові:

— Пусти мене, я політаю, побачу, чи вже відросли крила.

Той чоловік і випустив його з хати. Орел літав, літав, та й при-

летів опівдні назад до того чоловіка, каже йому:

— Ще в мене мало сили — заріж іще одну ялівку!

Той чоловік послухав його та й зарізав. Орел з'їв її за рік. Та знову як полетів... Пролітав мало не цілий день, увечері знову прилітає та й каже йому:

— Заріж іще й бугая!

Той чоловік думає: «Що тут робити: чи зарізати, чи ні?» — А потім каже: — Більше пропало — нехай і це пропадає!

Узяв та й зарізав йому бугая. Він з'їв і того бугая за рік, а потім як полетів, то літав так високо — аж під хмарою. Коли це прилітає та й каже йому:

— Ну, спасибі тобі, чоловіче, вигодував мене, а тепер сідай на мене.

Той чоловік запитує:

— Що з того буде?

А він йому каже:

— Сідай!

Той і сів.

Орел його поніс аж під хмари, а потім і пустив, але не дав йому долетіти до землі, підхопив і каже:

— А що ти відчував?

А чоловік каже:

— Наче я вже неживий був.

Тоді орел йому каже:

— Отак і мені було, як ти на мене націлився. Сідай знову!

Чоловікові й не хотілося сідати на орла, але таки сів. Орел його як поніс, та аж під саму хмару, а потім скинув і підхопив за два сажні¹ від землі й питає:

¹ Сажень — одиниця вимірювання відстані, площі й об'єму.

— А що ти відчував?

Чоловік йому каже:

— Наче вже кістки мої розсипалися.

Тоді орел йому каже:

— Так само й мені було, як ти вдруге націлився. Ну, ще сідай.

Чоловік сів.

Орел як поніс його аж за хмару, та звідти й пустив додолу, та підхопив коло самої землі, а тоді й запитує його:

— А що ти відчував, як летів на землю?

Чоловік каже:

— Наче мене зовсім не було вже на світі.

Тоді орел йому каже:

— Отак же й мені було, як ти втретє націлився. Ну, тепер уже ніхто нікому не винний: ні ти мені, ні я тобі. А тепер сідай на мене, та полетимо до моєї господи.

От прилітають вони до його дядька. Орел і каже чоловіку:

— Іди ж у хату, та як будуть питати про мене, то ти скажеш: «Як дасте яйце-райце, то я його й приведу».

Чоловік приходить у хату, коли це йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

А чоловік їм каже:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Вони його питають:

— Чи не чув ти щось про нашого небожа? Бо вже третє літо, як пішов на війну, — ні чутки, ні звістки.

А чоловік їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то я його й приведу.

Вони йому кажуть:

— Краще нам його ніколи й не бачити, як віддати тобі яйце-райце.

Тоді чоловік виходить із хати та й каже орлу:

— Говорили так: «Краще нам його ніколи й не бачити, як тобі віддати яйце-райце».

Орел йому каже:

— Летимо далі!

Летять, та й летять, та й прилітають до брата орла, і тут чоловік те саме говорив, що в дядька, — і тут не отримав яйця-райця.

Прилітають до його батьків, а орел каже чоловіку:

— Іди в хату, та як будуть про мене питати, то скажеш, що бачив і приведеш мене.

Заходить чоловік у хату, а батьки йому кажуть:

— Чи по волі, чи по неволі?

Він їм:

— Добрий козак усе по волі ходить.

Батьки його стали запитувати:

— Чи не бачив ти нашого сина? Бо вже немає його четверте літо: десь пішов на війну, та, мабуть, там і загинув.

А чоловік їм каже:

— Як дасте яйце-райце, то я його й приведу.

Батько орла каже:

— Нащо ж воно тобі? Краще ми тобі дамо багато грошей.

Чоловік каже:

— Я не хочу грошей, дайте мені яйце-райце!

— Приведи сина, тоді дамо яйце-райце!

Чоловік заводить орла в хату. Тоді батьки так зраділи, що дали яйце-райце й сказали:

— Тільки не розбивай його ніде по дорозі, а як прийдеш додому, то зроби загороди великі, а тоді його й розіб'єш.

Чоловік іде та йде, та захотілося йому пити... Коли це знайшов криничку. Тільки став пити воду, та якось об цебрину й розбив те яйце-райце. Як почав скот виходити з того яйця!.. Виходить та й виходить. Чоловік збирає його, збирає,

а зібрати не може... Кричить бідолаха — нічого не може зробити! Коли це де не візьметься змія та й каже йому:

— Що ти мені даси, чоловіче, як я цей скот зажену в яйце-райце?

А він їй каже:

— А що тобі дати?

Змія йому каже:

— Даси те, що без тебе з'явилося вдома?

А чоловік каже:

— Дам!

Ото вона загнала скот у яйце-райце, заліпила яйце й дала йому в руки.

Він приходить додому, аж там без нього син народився. Ударив він об поли руками:

— Це ж я тебе, сину, віддав змії!

Ну, ото журяться вони із жінкою та й кажуть:

— Що тут зробиш, журбою горю не допоможеш! Якось треба жити.

Зробив він загороди великі, розбив те яйце, випустив скот і забагатів.

Живуть вони, аж поки син підріс. От син і каже:

— Це ви мене, тату, віддали змії. Ну, дарма, якось буде!

От хлопець і пішов до змії.

Приходить до неї, а вона йому каже:

— Зроби мені три справи та й підеш собі додому, а як не зробиш, то я тебе з'їм!

Коло хати змії був великий луг. Так вона йому й каже:

— Щоб ти за одну ніч отой луг викорчував, зорав, пшениці насіяв, зжав її, у скирти поскладав і щоб у ту ніч із тієї самої пшениці мені паляницю спік: поки я встану, щоб вона на столі лежала.

Хлопець пішов до ставка та й зажурився. А там близько був мурований стовп, а в тому стовпі була зміїна дочка замурована. Він сидить та й плаче.

А зміїна дочка його питає:

— Чого ти плачеш?

А він каже:

— Як же мені не плакати, коли змія загадала таке, чого я ніколи за одну ніч не зроблю?

Вона його питає:

— А що?

Хлопець їй і розказав.

— Як візьмеш мене за жінку, то я тобі все зроблю так, як змія веліла, — говорить зміїна дочка.

Хлопець каже:

— Добре!

— Лягай же тепер спати, а завтра рано понесеш змії паляницю.

От пішла зміїна дочка до того луку та як свисне: той лук тріщить, лущить — на тім місці ореться, пшениця сіється... — до світу спекла паляницю, дала йому. Він приніс її до змії в хату й поклав на столі.

Змія прокинулася, вийшла у двір та й дивиться на той лук, — тільки скирти стоять... Тоді йому й каже:

— Ну, упорався! Гляди ж, щоб і другу справу зробив! Щоб ти гору розкопав, щоб туди Дніпро йшов, а коло того Дніпра побудуй комори, щоб туди човни причалювали, щоб ти ту пшеницю продавав. Як устану рано, то щоб це все було готове!

Він знов іде до того стовпа та й плаче. Дівка його питає:

— Чого ти плачеш?

Хлопець розказав їй усе, що йому змія загадала. Так вона йому й каже:

— Лягай спати, я все зроблю.

А сама як свисне, то та гора розкопується, Дніпро туди заходить, коло нього комори будуються... Тільки прийшла та розбудила його, щоб він пшеницю продав купцям.

Змія встає та й дивиться, що все так зроблено, як вона йому загадала.

Тоді знову йому каже:

— Щоб ти цієї ночі зловив золотого зайця й раненько приніс мені в хату.

Він знов іде до того стовпа та й плаче. Дівка питає його:

— Що вона загадала?

Він каже:

— Оце вже не жарти: хто його знає, як того золотого зайця зловити.

Вона каже йому:

— Ходімо до тієї скелі. Стань над корою, ти будеш ловити, а я буду гонити з нори, і гляди ж: як тільки буде хто виходити з нори, бери його — то золотий заєць!

Ото вона пішла та й жене. Коли це вилазить із нори гадюка та й сичить. Він її і пустив. Дівчина виходить із нори та й питає:

— А що, нічого не вилазило?

А хлопець каже:

— Лізла гадюка, а я побоявся її, щоб не вкусила, та й пустив.

А дівчина йому каже:

— А щоб тебе! Ото ж і є заєць! Ну, гляди ж, я ще раз піду; та як буде хто виходити й казатиме, що тут немає золотого зайця, то ти не вір, а хапай його!

Полізла вона та й жене. Коли виходить стара баба та й питає того парубка:

— Що ти, сину, тут шукаєш?

А він їй каже:

— Золотого зайця.

Вона йому каже:

— Де б він узявся: тут його немає!

Сказала та й пішла. Коли це виходить дівка та й питає його:

— А що, немає зайця? Ніхто з нори не виходив?

Він каже:

— Виходила баба стара та спитала мене, що я тут шукаю, а я сказав, що золотого зайця. А вона каже, що тут його немає, то я її і відпустив.

Тоді дівчина каже:

— Чому ти не зловив? Ото ж і є заєць! Ну, тепер більше ніде його не піймаєш, хіба я стану зайцем, а ти мене принесиш змії та покладеш на стілець, тільки не віддавай їй у руки, бо як віддаси, то вона пізнає та розірве і тебе, і мене.

От вона так і зробила: стала золотим зайцем, хлопець приніс того зайця, поклав його на стілець та й каже змії:

— Нате ж вам зайця!

Вона каже:

— Добре, іди!

Він пішов.

А змія тільки з хати, а заєць знову став дівчиною. Почали вони вдвох тікати. Коли це змія побачила, що то не заєць був, а її дочка, та послала в погоню свого чоловіка. Змій біжить за ними: коли вони чують — аж стугонить земля...

Тоді дівка каже:

— Оце вже змії за нами біжить! Я стану пшеницею, а ти — дідом і будеш стерегти мене. Як змії буде питати тебе, чи не бачив парубка й дівки, то ти скажеш, що бачив тоді, як цю пшеницю сіяли.

Коли це змії летить та й питає того діда:

— Чи не бачив, тут не йшли парубок із дівкою?

А він каже:

— Ішли.

— Давно ж вони йшли?

— Тоді, як оцю пшеницю сіяли.

— Цю пшеницю вже пора косити, а їх учора не стало.

Та й повернувся назад. Зміїна дочка стала знову людиною, а дід — парубком, та давай тікати.

Прилітає змії додому. Змія його питає:

— А що, не догнав? І нікого не зустрічав на дорозі?

А він каже:

— Ні! Зустрічав тільки діда, який стеріг пшеницю, а я його запитав, чи не бачив він парубка з дівчиною. А він каже, що вони йшли тоді, як оцю пшеницю сіяли, але ж та пшениця така, що пора косити, то я і повернувся.

Тоді змія йому й каже:

— Чому ти того діда й ту пшеницю не розірвав? То були вони! Біжи за ними й розірви!

Летить змії. Коли втікачі чують, що земля реве, так дівка каже:

— Ой, летить знову! Стану я монастирем, таким старим, що от-от розвалиться, а ти — ченцем; та як буде він тебе питати, чи не бачив таких-то, скажеш: «Бачив тоді, як оцей монастир будували».

Коли це летить змії та й питає того ченця:

— Чи не бачив, не йшли тут парубок і дівка?

А він каже:

— Я їх бачив тоді, як оцей монастир будували.

А змії каже йому:

— Їх учора не стало, а монастир уже років сто як збудували.

Сказав це та й повернувся назад.

Приходить додому та й розказує змії:

— Бачив одного ченця, коло монастиря ходив; як я його запитав, чи не бачив таких-то, то він відповів: «Бачив тоді, як оцей монастир будували».

Тоді вона йому й каже:

— Чому ти не роздер того ченця й монастир не розвалив? То ж вони! Тепер я сама побіжу за ними!

Ото біжить... Коли втікачі чують — земля реве й гаряча. Дівчина тоді каже хлопцеві:

— Отепер ми пропали: уже сама біжить! Я тебе зроблю річкою, а сама стану окунем.

Прибігла змія та й каже до тієї річки:

— А що, утекли?

Стала вона щукою та й давай ловити окуня: тільки хоче його вхопити, а він повернеться гострим пір'ям до неї, то вона й не візьме його. Ловила, ловила, але не зловила та й надумала всю воду з річки випити. Стала пити: пила-пила, випила багато та й лопнула.

Тоді та дівка, що була рибою, каже тому парубкові, що був річкою:

— Тепер уже не бійся! Ходімо до твоєї господи; як ти зайдеш у хату, то гляди: усіх поцілуєш, тільки дядькової дитини не цілуй, бо як поцілуєш її, то забудеш про мене. А я поки наймусь у цьому селі в кого-небудь.

Ото він прийшов у хату, з усіма поздоровкався та й думає собі: «Як же мені не поздоровкатися з дядьковою дитиною? Таж вони подумають щось погане про мене». Поцілував і дитину дядькову. Як поцілував — так і забув про ту дівку.

Ото побув парубок пів року та й задумав женитися. Забув він про ту дівчину, що його врятувала від змії, з іншою заручився.

От перед весіллям, увечері, кличуть на шишки молодичь. Прикликали й ту дівку, що він із нею втікав, — хоча ніхто й

не знав, що воно за дівка. Стали ліпити шишки; та дівка зліпила з тіста голуба й голубку та й пустила додолу, а вони ожили. Голубка й почала говорити до голуба:

— А ти забув, як я за тебе луг викорчувувала й там пшеницю сіяла, а з тієї пшениці паляницю спекла, щоб ти до змії відніс?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Потім знову голубка каже:

— А ти забув, як я за тебе гору розкопувала й туди Дніпро пустила, щоб човни ходили до комор і щоб ти пшеницю продавав?

А він каже:

— Забув, забув!

Потім знову голубка каже:

— А ти забув, як ми ходили вдвох за золотим зайцем? Ти й мене забув?

А голуб каже:

— Забув, забув!

Тоді парубок згадав про ту дівку, що голубів зробила, та й оженився з нею. І тепер живе добре.

✦ Розвиваємо компетентності

Яйце входить до складу багатьох страв. Цей продукт насичений поживними речовинами: він містить багато білка та різних вітамінів.

- Розкажіть, які страви можна приготувати з яєць.

До речі

У міфах ідеться про те, що з яйця постає світ. Для українського народу велике значення має великоднє яйце (писанка, крашанка). Слово *райце* походить від іменника *рай*. Найпростіший зв'язок яйця з раєм можна пояснити через подібну сполуку слів *рай-вирій*, оскільки птахи відлітають у вирій, то зрозуміло, що яйце-райце — це яйце з вирію (райських теплих країв).

1. Жайворонок і миша посварилися через

А яйце-райце

В зернину

Б паляницю

Г окуня

2. Слова «Добрий козак усе по волі ходить» належать

А орлові

В чоловікові

Б парубкові

Г жайворонку

3. Парубка рятує

А орел

Б жайворонок

В дівчина-змія

Г золотий заєць

4. Що спільне, а що відмінне мають казка та міф?

5. Чи варта одна зернинка війни? Яка риса вдачі стала причиною ворожнечі?

6. Коли орел попросив чоловіка зарізати бугая, то він відповів: «*Більше пропало — нехай і це пропадає!*» Чи не вважаєте ви вчинки чоловіка легковажними?

7. Які звірі й птахи є героями казки? Коротко охарактеризуйте їх.

8. Згадайте, які події в казці мають трикратний повтор.

9. Хто в казці більш кмітливий — тварини чи люди? Чому народ у казці наділив надприродними силами не людей, а тварин?

10. Згадайте, які фантастичні елементи є в казці.

11. Поміркуйте над значенням слова *райце*. Чому казка має назву «Яйце-райце»?

12. «**Театр перед мікрофоном**». Знайдіть проілюстровані фрагменти казки «Яйце-райце» й виразно прочитайте їх за роллями.

1. Поділіть казку «Яйце-райце» на 5–6 частин (за змістом). Доберіть до кожної з них заголовки і запишіть у зошит.

2. Прочитайте народну казку «Летючий корабель».

ЛЕТЮЧИЙ КОРАБЕЛЬ

Були собі дід і баба, а в них було три сини: два розумних, а третій дурний. Розумних же вони й жалують, баба їм щоне ділі білі сорочки дає, а дурника всі лають, сміються з нього, а він, знай, на печі в просі сидить у чорній сорочці. Як дадуть, то і їсть, а ні, то він і голодує. Аж ось пройшла чутка, що так і так: виданий такий царський наказ, щоб зібралися до царя всі на обід, і хто змайструє такий корабель, щоб літав, і прилетить на ньому, за того цар дочку віддасть. Розумні брати й радяться:

— Піти б, може, там наше щастя закотилося!

Порадилися, просяться в батька та в матері:

— Підемо ми, — кажуть, — до царя на обід: загубити — нічого не загубимо, а може, там наше щастя закотилося!

Батько їх умовляє, мати їх умовляє... Ні!

— Підемо, та й годі! Благословіть нас на дорогу.

Старі, нічого робити, поблагословили їх на дорогу, баба дала їм білих паляниць, спекла поросся, пішли вони.

А дурень сидить на печі та й собі проситься:

— Піду і я туди, куди брати пішли!

— Куди ти, дурню, підеш? — каже мати. — Десь тебе й вовки з'їдять!

— Ні, — каже, — не з'їдять. Піду!

Старі з нього спершу сміялися, а тоді давай лаяти. Так ні! Вони бачать, що з дурнем, мовляв, нічого не зробиш, та й кажуть:

— Ну йди, та щоб уже й не вертався й щоб не признавався, що ти наш син!

Баба дала йому торбу, поклала туди чорного черствого хліба, пляшку води дала й випровадила з дому. Він і пішов. Іде та й іде, коли зустрічає на дорозі діда: такий сивий, борода біла, аж до пояса!

— Здорові, діду!

— Здоров, сину!

— Куди йдете, діду?

А той каже:

— Ходжу по світу, з біди людей виручаю. А ти куди?

— До царя на обід.

— Хіба ти, — питає дід, — умієш зробити такий корабель, щоб сам літав?

— Ні, — каже, — не вмію!

— То й чого ж ти йдеш?

— А хто його знає, — каже, — чого! Загубити — не загублю, а може, там моє щастя закотилося.

— Сідай же, — каже дід, — та спочинеш трохи, пополуднуємо. Виймай, що там у тебе в торбі!

— Е, дідусю, немає тут нічого, лише черствий хліб, що ви й не вкусите.

— Нічого, виймай!

От дурень виймає, аж із того чорного хліба та такі стали паляниці білі, що він ніколи й не їв таких: сказано, як у панів!

Пополуднували гарненько, подякував дід дурневі та й каже:

— Ну, слухай, сину: іди ж тепер у ліс, та підійди до дерева, та й удар сокирою в дерево, а сам мерщій падай ниць і лежи, аж поки тебе хто не розбудить. Тоді тобі корабель збудується, а ти сідай на нього й лети, куди тобі треба, тільки по дорозі бери, кого б там не стрів.

Дурень подякував дідові — і розпрощалися. Дід пішов своєю дорогою, а дурень пішов у ліс.

От він увійшов у ліс, підійшов до дерева, цюкнув сокирою, упав ниць і заснув. Спав, спав... Коли це чує — хтось його будить:

— Уставай, уже твоє щастя поспіло, уставай!

Дурень прокинувся, коли гляне — аж стоїть корабель: сам золотий, щогли срібні, а паруси шовкові так і понадималися — тільки летіти! От він, недовго думаючи, сів на корабель, той знявся й полетів. Як полетів він нижче неба, вище землі, оком не змигнеш!

Летів-летів, коли дивиться: припав чоловік на шляху до землі вухом і слухає. Він і гукнув:

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Що ви робите?

— Слухаю, — каже, — чи вже позбиралися до царя на обід люди.

— А хіба ви туди йдете?

— Туди.

— Сідайте зі мною, я вас підвезу.

Слухало сів. Полетіли. Летіли-летіли, коли дивляться: шляхом іде чоловік, одна нога за вухо прив'язана, а на одній скаче.

— Здорові, дядьку!

— Здоров, небоже!

— Чого ви на одній нозі скачете?

— Того, — каже, — що коли б я відв'язав другу, то за одним ступнем увесь би світ переступив, а я не хочу.

— Куди ж ви йдете?

— До царя на обід.

— Сідайте з нами.

— Добре.

В. Бритвин. Ілюстрація
до казки «Летючий
корабель»

Скороход сів. Знову полетіли. Летіли-летіли, коли дивляться: на дорозі стрілець стоїть і прицілюється з лука, а ніде не видно ні птиці, нічого.

Дурень крикнув:

— Здорові, дядьку! Куди ви цілитесь, що не видно ні птиці, нічого?

— То що, що не видно? То вам не видно, а мені видно!

— Де ви її бачите?

— Е, — каже, — там за сто миль сидить на сухій грушці!

— Сідайте з нами!

Стрілець і сів. Полетіли. Летіли-летіли, коли дивляться: іде чоловік і несе за спиною повний мішок хліба.

— Здорові, дядьку!

— Здорові!

— Куди ви йдете?

— Іду, — каже, — добувати на обід хліб.

— Та у вас і так повний мішок!

— Що тут цього хліба? Мені й на один раз поснідати не стане.

— Сідайте з нами!

— Добре.

Сів і Об'їдайло. Полетіли. Летіли-летіли, коли дивляться: ходить чоловік коло озера, мов чогось шукає.

— Здорові, дядьку!

— Здорові!

— Чого ви тут ходите?

— Пити, — каже, — хочеться, та ніяк води не знайду.

— Та перед вами ж цілісіньке озеро. Чому ви не п'єте?

— Е, що тут цієї води? Мені й на один ковток не стане.

— Так сідайте з нами!

— Добре.

Обпивайло сів. Полетіли. Летіли-летіли, коли глянули — аж іде чоловік у село й несе куль соломи.

— Здорові, дядьку. Куди це ви несете солому?

— У село, — каже.
— Ото! Хіба в селі немає со-
ломи?

— Є, — говорить, — та не така!

— А хіба це яка?

— А така, — каже, — що хоч яке
спекотне літо було б, а тільки роз-
кидай цю солому, то зараз де не
візьметься мороз і сніг.

— Сідайте з нами!

Морозко сів. І полетіли далі.
Летіли-летіли, коли дивляться: іде
чоловік у ліс і несе в'язку дров за
плечима.

— Здорові, дядьку!

— Здоров!

— Куди ви дрова несете?

— У ліс.

— Ото! Хіба в лісі немає дров?

— Чому немає? Є, та не такі.

— А які ж?

— Там, — каже, — прості, а це такі, що як тільки розки-
дав їх, так зараз де не візьметься військо перед тобою!

— Сідайте з нами!

І той згодився, сів і полетіли.

Чи довго вони летіли, чи недовго, а прилітають до царя на
обід. А там серед двору столи понаставлені, понакривані,
бочки меду повикочувані: пий, душе, їж, душе, чого заба-
жаєш! А людей, сказано, пів царства зійшлося: і старі, і малі,
і пани багаті, і старці вбогі, як на ярмарку. Дурень прилетів
із товариством на тому кораблі, спустився в царя перед
вікнами, повиходили вони з корабля та й пішли обідати.

Цар дивиться у вікно — аж хтось прилетів на золотому
кораблі. Він лакеєві й каже:

— Піди спитай, хто там на золотому кораблі прилетів!

Лакей пішов, подивився, приходить до царя:

— Якась, — каже, — мужва обідрана!

Цар не вірить:

— Як можна, щоб мужики на золотому кораблі прилетіли?
Ти, мабуть, не допитався!

В. Бритвин. Ілюстрація
до казки «Летючий
корабель»

Узяв та й пішов сам поміж людьми.

— Хто, — питає, — на цьому кораблі прилетів?

Дурень виступив:

— Я!

Цар як подивився, що в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили, то аж за голову взявся: «Як-таки, щоб я свою дитину та за такого хлопа віддав?!»

Що ж його робити? І давай йому загадки загадувати.

— Піди, — каже до лакея, — скажи йому, що хоч він і на кораблі прилетів, а як не добуде води живлющої та цілющої, поки люди пообідають, то царівни не віддам. То оце мій меч — а його голова з плеч!

Лакей і пішов.

А Слухало підслухав, що цар казав, та й розказав дурневі. Дурень сидить на лаві (такі лави кругом столів пороблено) та й журиться: не їсть, не п'є.

— Чому ти, — питає Скороход, — не їси?

— Де вже мені їсти! І в пельку не лізе.

І розказав:

— Загадав мені цар, щоб я, поки люди пообідають, добув води живлющої та цілющої... Як я її добуду?

— Не журися! Я тобі дістану!

— Ну, гляди!

Приходить лакей, дає йому царський наказ, а він уже давно знає, як і що.

— Скажи, — говорить, — що принесу!

В. Бритвин. Ілюстрація до казки «Летючий корабель»

От лакей і пішов.

А Скороход відв'язав ногу від вуха та як махнув — так в одну мить і набрав води живлющої та цілющої. Набрав, утомився. «Ще, — думає, — поки обід, вернуся, а тепер сяду під млином, відпочину трохи».

Сів та й заснув. Люди вже обід закінчують, а його немає. Дурень сидить ні живий ні мертвий. «Пропав!» — думає.

Слухало приставив до землі вухо — давай слухати. Слухав-слухав, а тоді каже:

— Під млином спить, вражий син!

— Що ж ми будемо тепер робити? — каже дурень. — Як би його розбудити?

А Стрілець каже:

— Не бійся: я розбуджу!

От як нап'яв лук, як стрельне — як торохне стріла в млин, аж тріски полетіли! Скороход прокинувся — мерщій туди! Люди обід тільки що закінчують, а він приносить ту воду.

Цар — що робити? — та й загадує другу загадку:

— Як із'їсть зі своїм товариством за одним разом шість пар волів смажених і сорок печей хліба, тоді віддам свою дитину за нього, а не з'їсть, то оце мій меч — а його голова з плеч!

Слухало підслухав і розказав дурневі.

— Що ж мені тепер робити?

Я і одного хліба не з'їм! — каже дурень.

Та знову зажурився — аж плаче. А Об'їдайло й каже:

— Не плач, я за вас усіх поїм, ще й мало буде!

Приходить лакей: так і так.

— Добре, — каже, — нехай дають!

От засмажили дванадцять биків, напекли сорок печей хліба. Об'їдайло як почав їсти — усе дочиста поїв і ще просить.

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трошки дали!..

Цар бачить, що нічого не вдіє, — знову загадав загадку: щоб випив одним духом сорок

сорокових кухлів води та сорок сорокових кухлів меду. А не вип'є, то оце меч — а його голова з плеч!

Слухало підслухав — розказав. Дурень плаче.

— Не плач! — каже Обпивайло. — Я сам вип'ю, ще й мало буде!

От принесли їм по сорок сорокових кухлів води та меду. Обпивайло як узявся пити — усі до краплі випив ще й підсміюється:

— Ех, — каже, — мало! Хоч би ще трохи — ще б випив!

Цар бачить, що нічого не вдіє, та й думає: «Треба його, вражого сина, зі світу звести, а то він мою дитину занапастить!» От і посилає до дурня лакея:

— Піди скажи, що сказав цар, щоб він перед вінчанням у баню сходив.

А другому лакеєві загадує, щоб баню чавунну натопили: «Так він, сякий-такий, підсмажиться!»

Грубник натопив баню — так і пашисть: самого чорта можна підсмажити!

От іде дурень у баню, а за ним слідом іде Морозко із соломою. Тільки що ввійшли в баню — аж такий жар, що не можна витримати! Морозко розкинув соломі — і відразу так стало холодно, що дурень насилу облився, і швидко на піч, та заснув, бо намерзся-таки добре.

Уранці відчиняють баню, думають: тільки з нього попільець зостався!.. Аж він лежить на печі! Вони його розбудили.

— Оце, — каже, — як я міцно спав! — Та й пішов із бані.

Доповіли цареві, що так, мовляв, і так: на печі спав і в бані так холодно, наче цілу зиму не топлено. Цар засмутився дуже: що його робити? Думав-думав, думав-думав...

— Ну, — каже, — як дістане мені на ранок полк війська, то вже віддам свою дочку за нього, а не дістане, то оце мій меч — а його голова з плеч!

А сам думає: «Де простому мужикові полк війська добути? Я цар, та й то!..»

От і дав наказ.

Слухало ж підслухав і розказав дурневі. Дурень знову сидить та й плаче:

— Що мені тепер робити на світі? Де я того війська добуду? Іде на корабель до товариства:

— Ой, виручіть, братця! Виручали не один раз із біди й тепер виручіть, а то пропав я на світі.

— Не плач, — каже той, що ніс дрова, — я тебе виручу.

Приходить слуга:

— Казав цар, що як поставиш завтра на ранок цілий полк війська, тоді твоєю буде царівна!

— Добре, зроблю! — каже дурень. — Тільки скажи цареві: як не віддасть ще й тепер, то я на нього війною піду та силою царівну візьму.

Уночі повів товариш дурня в поле й поніс із собою в'язку дров. Як почав ті дрова розкидати, як почав розкидати, то що кине — то й чоловік, що кине — то й чоловік! І такого війська набралось. Господи! На ранок прокидається цар — аж чує: грають. Він запитує:

— Що там так рано грає?

— То, — кажуть, — той своє військо муштрує, що на золотому кораблі прилетів.

Цар тоді побачив, що нічого не вдіє, і звелів його покликати до себе.

Приходить лакей, просить. А дурень такий став, що його й не впізнаєш: одежа на ньому так і сяє, шапочка золота, а сам такий гарний, що й не сказати! Веде він своє військо, сам на вороному коні попереду, а за ним старшина. Підступив під палац.

— Стій! — крикнув.

Військо в лаву стало — як перемите! Він пішов у палац. Цар його обіймає, цілує:

В. Бритвин. Ілюстрація до казки «Летючий корабель»

— Сідай, мій зятю любий!

Вийшла й царівна. Як побачила — аж засміялася: який у неї гарний чоловік буде!

От їх швиденько й повінчали, такий бенкет задали, що аж до неба дим пішов!

✦ Розвиваємо компетентності

Справжні летючі кораблі було створено не так давно, як для історії людства, у другій половині XVIII ст. Це була... повітряна куля.

- Знайдіть у мережі «Інтернет» відомості про те, хто її винайшов, який вона мала вигляд та як пересувалася в повітрі.

1. Словами «...в нього свиточка — латка на латці, штанці — коліна повилазили» описано

- А** Стрільця
- Б** Слухала
- В** дурня
- Г** діда

2. Кілька разів у казці «Летючий корабель» повторюється вислів

- А** «Військо в лаву стало — як перемите!»
- Б** «Дурень сидить на лаві та й журиться...»
- В** «— То оце мій меч — а його голова з плеч!»
- Г** «— ...я за вас усіх поїм, ще й мало буде!»

3. Установіть відповідність.

Герой твору	Вчинок
1 дід	А перетворює чорний хліб на білі паляниці
2 дурень	Б перетворює в'язку дров на військо
3 Морозко	В добуває живлющу й цілющу воду
4 Скороход	Г охолоджує соломкою гарячу баню
	Д веде своє військо до царя

4. Казка «Летючий корабель» про звірів, побутова чи фантастична? Чому ви так вважаєте?

5. Чому, на вашу думку, дід і баба наказали дурню, щоб нікому не признався, що він їхній син? Як така поведінка їх характеризує?
6. Які вчинки царя свідчать про те, що він нечесна людина?
7. Якому герою найбільше симпатизує народ (оповідач)? Із чого це видно?
8. Чи потрібний був царю летючий корабель? Чому, на вашу думку, він вирішив віддати свою дочку за власника летючого корабля?
9. Як ви вважаєте, чому казки закінчуються перемогою добра над злом?
10. Які фрагменти казки *фантастичні*? Які чарівні предмети є в ній?

11. Прочитавши казку, визначте, яким був головний герой на початку твору та наприкінці. Які події вплинули на ці зміни? Чи може людина так змінитися в реальному житті? А які риси характеру ви б хотіли змінити? Напишіть (5–6 речень).

12. **Гра «Словесний фоторобот».** Складіть словесний портрет Стрільця, Слухала, Об'їдайла, Обпивайла, Скорохода та Морозка. Для цього доберіть і запишіть по три–п'ять слів, що передають яскраві ознаки цих казкових героїв. Запропонуйте свої фотороботи однокласникам та однокласницям для впізнавання.

1. Законспекуйте правила зі статті «Виразне читання прозових творів» (с. 45) у зошит.
2. Підготуйтеся до виразного читання казки «Летючий корабель» за ролями.

Подумайте й розкажіть

- Що таке *народна казка*, *дійова особа* й *алегорія*?
- Яка народна казка вам найбільше сподобалася?
- Назвіть своїх улюблених казкових героїв і героїнь.